

Pater Olav Müller SS.CC.

Et streiftog gjennom

Den katolske kirkes historie i Norge

fra den første misjonstid til nyere tid

Pater Olav Müller SS.CC.:
Et streiftog gjennom Den katolske kirkes historie i Norge :
fra den første misjonstid til nyere tid
Med bidrag av sr. Anne Bente Hadland OP.

Eget forlag, Trondheim

1. opplag 2011

2. opplag 2012

ISBN 978-82-998900-0-7 (trykt)

ISBN 978-82-998900-1-4 (digital PDF)

URN:NBN:no-30136

Trykk: NTNU-trykk

Omslagsbilde:

Lorents Aage Nagelhus: Stavkirke

Gjengitt med kunstnerens tillatelse

Innhold

Del 1. Den første misjonstid frem til 1200-tallet	5
I – Innledning	5
II – Hvordan kristendommen kom til Norge	6
1) Påvirkninger gjennom handel	6
2) Påvirkninger gjennom vikingtokter	7
3) Påvirkning gjennom keltiske eneboere.....	8
4) Påvirkning gjennom katolske keltiske slaver	8
5) Tidlig kristen påvirkning	8
6) Påvirkning gjennom våre tre misjonskonger	9
A: Håkon Adalsteinsfostre (Håkon den gode) ca år 918–961	9
B: Olav Tryggvason ca 964–1000	11
C: Olav den hellige 995–1030	12
III – Brytninger mellom hedensk og kristent trosinnhold	14
1) Ikke en følelsesmessig overgang til kristendommen	14
2) En overgang fra hedensk ufrihet til kristen frihet.....	14
3) Frihet fra hedensk dødsfrykt til kristent håp	15
4) Fra kvinnediskriminering til kristen kvinnefrigjøring	16
5) Frigjøring fra ættehevnens tyranni til nestekjærlighet.....	16
IV – Hvitekrist er mektigere enn asa-troens guder	17
1) Ættesamfunnet bygget på makt	17
2) Makten til de hedenske guder	18
3) Makten til Hvitekrist.....	18
V – Synkretisme (religionsblanding) og adaptasjonsprinsippet	19
VI – Et etisk skifte	20
1) Et annet syndebegrep	20
2) Kollektiv moral	21
3) Fra kollektivmoral til individualmoral	21
4) En humanisering av samfunnet	22

VII – Kirkens universalitet, uavhengighet og forhold til kongedømmet	22
1) Kirkens katolske universalitet	22
2) Kirkens frihet i forhold til kongen	23
3) Den frie kirke fremmer kongsmakten.....	24
Del 2. Åndslivet i Norge i middelalderen	27
I. Ordenslivet	27
II. Kirkelig litteratur i norsk middelalder	31
Del 3. Reformasjon og motreformasjon	37
Varsom begynnelse – så strammere tøylar	38
Katolske fremstøt	40
Katolsk nærvære på 16- og 1700-tallet	42
Etterord	43
Del 4. Tiden etter 1814	45
Kirkelig administrasjon	47
Det religiøse klima	47
Katolske søstre – apostoliske og monastiske ordensamfunn	48
Verdensprester og ordensprester	49
Legfolket	50
Foreningslivet	51
Utadrettet virksomhet.....	51
Konversjoner	52
«En håndfull utlendinger»	
– et blick på Den katolske kirke i Norge i nyere tid	53
Sluttord.....	54
Kilder	55

Del 1. Den første misjonstid frem til 1200-tallet

I – Innledning¹

Når vi har satt oss fore å gjøre et streiftog gjennom den katolske kirkes historie i Norge, ligger det forslitte ordet «kjærlighet» til grunn for det. To mennesker som er oppriktig glad i hverandre, spør ikke bare om hva som skjedde i den andres liv i går og i dag. De vil vite alt om hverandre – fra den gryende barndom til voksen alder. Kjærlighet er ikke bare hjertets aksele-rerende takt. Den bygger også på verdierkjennelse. Vi vil vite alt om den andre i nåtid og fortid. Derfor sitter vi så gjerne ved vennens bord og lytter fascinert til hans eller hennes livshistorie i gode og onde dager.

Vi er glade i vår kristne tro. Vi holder av den kirke vi tilhører. Vi vil vite mer om den. Vi nøyer oss ikke med en lettvint beskrivelse av kirkens situasjon i dagens Norge. Kjærligheten nøder oss til å kaste blikket bakover i tiden – til de første kristne såkorn som falt i vårt grisgrendte land. Hvordan skjedde dette? Hvem sto bak den første kristne påvirkning? Hvor kom den fra? Hvilket jordsmonn falt den kristne sæd i? Hvilken motstand møtte den? Hvilke nedbrytende eller konkurrerende krefter måtte den kjempe mot? Hva samlet de første spredte korn til en blomstrende åker, som tidvis ble slått flat av ondskapens stormer. Eksakt viten er det lite av på dette området. Men kjærligheten aner til sine tider veier som er stengt for den nøkterne forskerfornuft.

I en kort fremstilling som dette kan jeg bare trekke opp de store linjer i vår kirkes historie. Mitt håp måtte være at dette korte streiftog ga impulser til videre studier gjennom privat lesning.

Jeg takker sr. Anne Bente Hadland OP. for gjennomgang og viktige tilføyelser til teksten. En takk også til Jan Erik Kofoed for redigering og ferdigstilling av heftet. En varm takk til kunstneren Lorents Aage Nagelhus for tillatelse til å bruke hans vakre tresnitt av Haltdalen stavkirke som omslagsbilde.

---

1 Utgangspunkt for dette skriftet er foredrag og en artikkelserie for menighetsbladet til St. Olav menighet i Tønsberg. De er revidert og utvidet med ordforklaringer og et tilleggskapittel av sr. Anne Bente Hadland OP om Den katolske kirke i dag.

II – Hvordan kristendommen kom til Norge

1) Påvirkninger gjennom handel

Hvordan kom kristendommen til Norge? Det har vært og er fortsatt vanlig oppfatning her til lands at det var misjonskongene Håkon den gode, Olav Tryggvason og Olav den hellige som nærmest enerådige innførte kristendommen i Norge. Deres betydning skal så visst ikke undervurderes. Men når sant skal sies, ville det være en religionshistorisk sensasjon om deres sverdmisjon alene skulle ha æren for nordmenns omvendelse til Hvittekrist. Nei, vi må nok favne langt videre. Kildene taler sitt tydelige språk om at kristendommen festet røtter i vårt vidstrakte land gjennom en lang og kontinuerlig prosess over flere århundre. Vel ligger Norge lengst mot nord av alle europeiske land. Men det skulle ikke føre med seg at Norge i historisk tid ble isolert fra land på sydligere breddegrader hvor kristendommen allerede hadde festet dype røtter.

- Norske knarrer² dro fullastet med ettertraktede varer til handelssteder som Birka i Sverige og Hedeby i Danmark lenge før Norge offisielt ble kristnet.
- Nordsjøhandelen med de britiske øyer er like gammel.
- Arkeologiske funn viser at vi allerede på 600-tallet har hatt kulturell forbindelse med Frankrike. Overalt hvor våre handelsfolk dro, ble de konfrontert med kristen tro og kultur.
- Mange av disse farmenn³ lot seg primsigne. De ble da velsignet med kors på pannen som tegn på at de kunne begynne med dåpsundervisningen.

Motivene kunne være så ymse – helst av verdslig karakter. Primsigningen ga dem fritt leide til å omgås med kristne kjøpmenn i byer hvor de ville drive handel. Primsigningen ga også tillatelse til å besøke kirker og overvære praktfulle gudstjenester, som nok gjorde inntrykk på dem. Selv om en snarlig dåp ikke stod på programmet, har de etter hver handelsferd vendt tilbake til hjemlandet med tanker og inntrykk som de har formidlet videre til slekt og venner. Slik skulle kristent tankegods infiltrere det norrøne sinn flere århundre før våre misjonskonger trådte inn på arenaen.

---

2 Lasteskip.

3 Handelsmenn.

2) Påvirkninger gjennom vikingtokter

I denne forbindelse må vi også nevne vikingtiden, som tok til på slutten av 700-tallet og ebbet ut på slutten av 900-tallet. Vikingskip fra de nordiske land terroriserte befolkningene langs alle europeiske kyster med sine grusomme herjinger.

- Grupper av vikingskip vokste til
- hele flåter
- Herjingene utviklet seg til landnåm⁴.

Store deler av Irland, Skottland og Vesthavsøyene ble erobret av norske vikinger. Der de slo seg ned på erobret jord, møtte de en kristen befolkning med en religion svært så forskjellig fra deres egen. De prøvde først å omplante fedrenes tro til nybygdene. Det lyktes på Island, som var ubebodd da innvandringen tok til. Men der hedenske nordmenn erobret land i gamle kristne kultursamfunn, var det dårlig grobunn for den tro de hadde brakt med seg hjemmefra. Om den norske vikinghøvding Turgeis forteller irsk historie at han fordrev abbeden i Armagh og gjorde seg selv til abbed. Hans hustru Otta satte seg på høyalteret i kirken i Clonmacnoise og lekte prestinne med orakelsvar. Ja, vi leser om deres helligdomsran, men ikke et ord nevnes om at de ivret for sin norrøne religion. Den slapp langsomt taket på en krigergenerasjon, som i det fremmede hadde mistet kontakten med hov⁵ og horg⁶ i hjemlandet.

Vel hører vi i sjeldne tilfeller om kristne irlendere som går over til hedendommen. Det var langt flere som gikk den motsatte vei. Norske konger giftet seg med irske prinsesser og lot seg påvirke i kristen retning. Irske konger inngikk fredsavtaler med norske høvdinge. Det skjedde gjerne ved landoverdragelse. Men betingelsen var at erobrerne lot seg døpe. Selv om de fleste vikinger, som slik lot seg massekristne, tenkte lite over hva deres nye tro stod for, så skjedde i det minste det at den gamle troen slapp taket på dem. Forbindelsen mellom de nye vikingriker i vest og hjemlandet var god. Historien beretter om hele skarer av nordmenn som vendte hjem til slektsgården og brakte kristent tankegods med på ferden. Igjen må jeg få gjøre oppmerksom på at dette skjedde lang tid før misjonskongene startet med kristningsverket. Noen av disse nyomvendte holdt fast på sin kristentro, rei-

---

4 Tilegne seg ubebodd land.

5 Hedensk kultsted.

6 Primitivt hedensk offersted, gjerne i form av en røys, et steinalter.

ste kors på sine gårder, ba til sin kristne gud og lot være å blote⁷. De ble vel sett på som noen raringer men fikk være i fred. For så lenge kristendommen ikke betød en direkte fare for hedendommen, ble den tolerert.

3) Påvirkning gjennom keltiske eneboere

Historikere har også vage teorier om at keltiske eneboere har slått seg ned langs norskekysten. Her fant de ypperlige omgivelser, vel egnet til stillhet, bønn og meditasjon. Kanskje legenden om den hellige Sunniva og Seljemennene har sine røtter i slike irske eneboere. Deres nærvær på øyer i skjærgården og forunderlige liv kan ha gitt næring til ettertanke hos fastboende småkårsfolk på fastlandet.

4) Påvirkning gjennom katolske keltiske slaver

Noe historikerne knapt nevner er den påvirkning keltiske slaver kan ha hatt på sine hedenske herrer. Vikingene drev jo utstrakt handel med hærtatte⁸ mennesker. På en middelstor gård i Norge var det vanlig med tre trel-ler. Erling Skjalgsson skal ha hatt 30 trel-ler på gården sin. Kvinnelige trel-ler ble brukt mye til husarbeid. Det var også vanlig at de tok seg av barnepass. Er det ikke rimelig å tro at de i eventyrs form har smuglet kristne tanker inn i den unge generasjon? Dette er som tidligere nevnt et lukket kapittel i vår historieforskning og vel verd et fremtidig studium. Hvor stor innflytelse har keltisk kristendom hatt på våre første trosbrødre her til lands?

5) Tidlig kristen påvirkning

Sagalitteraturen og andre skriftlige kilder gir oss korte blikk inn i vårt lands skjulte misjonstid. Men runer⁹ og steiner forteller også sin tause historie. Fridtjov Birkeli har gjort et pionerarbeid her. Langs norskekysten er det funnet

- en rekke bautasteiner, forsynt med runer og korstegn
- et anselig antall steiner hugget i korsform
- visse gravfunn.

---

7 Ofre til gudene.

8 Erobre ved hjelp av våpenmakt.

9 Gammelnorsk skriftsystem.

Både bautaene og korsstenene er for en stor del reist over kristne stormenn på 900-tallet, altså før kristendommen offisielt ble innført i Norge. Dette viser at allerede 900-tallet var en gryende misjonstid.

Visse gravfunn peker i samme retning. I kaupangen¹⁰ i Vestfold finner vi kristne graver fra 800- og 900-tallet. Det er verd å legge merke til at det langt overveiende er på Vestlandet og sør i Viken¹¹ vi finner de første spor av kristen påvirkning. Noe annet er i grunnen ikke å vente.

Det var fra kyst-Norge handelsfolk og vikinger dro ut i det fremmede og møtte den nye religionen. Dessuten var Viken stadig i danskekongens hender, og Danmark ble kristnet tidligere enn Norge. Kaupangen pleide dessuten handelsforbindelser med kristne folk både i Vest- og Sør-Europa. Det var i disse deler av kyst-Norge våre misjonskonger startet kristningsverket. Her skulle det ikke så mange overtalelser til før hele bygdelag lot seg døpe. Jordsmonnet var allerede forberedt. Det var først Olav Haraldsson som tok mål av seg til å kristne innlands-Norge. Det gikk ikke fullt så knirkefritt. For i de dype daler og brede østlandsbygder og spesielt i Trøndelag satt hendedommen dypt rotfestet. Her hadde kristen tanke ikke nådd frem eller den var blitt sådd på stengrunn. Bygdefolket elsket sine gamle guder.

6) Påvirkning gjennom våre tre misjonskonger

A: Håkon Adalsteinsfostre (Håkon den gode) ca år 918–961

Den første norske konge som prøvde å innføre kristendommen var Håkon Adalsteinsfostre, som fikk tilnavnet den gode. Hans far, Harald Hårfagre, sendte ham som pant på en fredsavtale til kong Adalstein av England. Denne angelsaksiske konge har ry for å være en av landets beste konger til alle tider. Han var en kultivert hersker, som søkte råd hos rikets kloke menn når det gjaldt landets styre og stell. Han satte lover som etter datidens ånd var humane. Han tok sin kristendom alvorlig. Biskopene var hans beste rådgivere. Han samlet verdifulle bøker og ga dem videre til kirker og klostre. Han inviterte vikinghøvdingen som var beseiret, som gjester ved sitt hoff. I denne fromme og kultiverte atmosfære ble den unge Håkon oppfostret. Han fikk grundig undervisning i den angelsaksiske kirkes tro. Her lærte han at misjon skal drives uten vold og tvang, men med kjærlighet. Heden-

---

10 Betegnelse på handelssted, eller by i norrøn tid.

11 Gammel betegnelse på området rundt Oslofjorden.

ske templer skal ikke brutalt rives ned. De skal respekteres og ikke røres så lenge det er noen som bruker dem. Med denne innstilling ble angelsaksisk misjon drevet rundt omkring på det europeiske fastland på den tid. Det er denne kultiverte og fromme bakgrunn som gir oss forståelse for hvorfor Håkon for så lempelig frem i sine kristningsforsøk i Norge, i stikk motsetning til Olav Trygvason og Olav Haraldsson med sin viking-fortid.

Håkon kom til Norge som ung mann for å bli konge i landet. Han skaffet seg en biskop og noen prester fra England og bygget kirker på Møre. Så gjorde han det kjent at han ville foreskrive kristendommen for hele landet. Han må ha trodd at dette kunne skje med mild overtalelse og sitt eget gode eksempel. I Trøndelag møtte han massiv motstand. Bøndene truet med å ta livet av ham og tvang han langt på vei til å blote. Håkons senere liv er noe omdiskutert blant historikerne. Fridtjov Birkeli tar kongen kraftig i forsvar. Etter hans oppfatning forble Håkon en from kristen hele sitt liv og ventet tålmodig på å få en ny sjanse til å kristne nordmenn. Med stor respekt for Birkelis teorier vil jeg allikevel hevde at de virker lite overbevisende. Etter mitt skjønn presser han kildene for mye. Personlig heller jeg til den oppfatning at kongens tro ikke var sterk nok til å motstå det massive presset fra sine hedenske venner og – ikke minst – fra en hedensk kone. Vel holdt han søndagshelg og fredagsfaste hele sitt liv. Ellers har han nok tilpasset seg hedensk skikk og kult langt på vei.

Både Ågrip og Snorre legger i sine kongesagaer ord i den døende konges munn som avslører den angrende synder. Etter at Håkon under slaget ved Fitjar ble dødelig såret, blir han spurt av sine venner om de skal føre hans legeme til England så han kan bli begravet i kristen jord. I Ågrips saga svarer kongen: «Det er jeg ikke verd. Som hedensk menneske levde jeg i mangt. Derfor skal dere jorde meg som hedenske menn.» Hos Snorre sier kongen: «Om jeg skulle få leve, ville jeg dra bort fra dette landet til kristne mennesker og bøte det jeg har forbrutt mot Gud. Men om jeg dør i hedensk land, gi meg da slik gravferd her som dere selv synes.» Siden den lille flokk av prester som han hadde hentet fra England var drept og de få kirkene han hadde bygget var brent, kunne det her ikke bli spørsmål om noe annet enn en hedensk jordferd.

Øyvind Skaldespillers siste kvad til ære for Håkon peker i samme retning – at kongen langt på vei var en frafallen kristen. I sitt Håkonarmål sender han den døde konge til Valhall¹². Odin er ikke riktig blid på ham, og Håkon

12 Valhall er stedet i norrøn mytologi hvor falne krigere kommer. Odin regjerer i Valhall.

frykter den enøyde guden. I sin første tid som konge hadde han jo kjempet for rivalen Hvitekrist. Men Odin og alle rådende æser¹³ blir blidgjort og hilser ham velkommen straks de får vite at han senere «vernet hovene vel.»

B: Olav Tryggvason ca 964–1000

Norrøn historie viser at det skulle sterkere lut til for å kristne land og folk enn Håkon den godes milde overtalelse. Olav Tryggvason hadde mer fremgang. Han tutet med de ulver han var sammen med. Han var en viking blant vikinger. Kongen hadde det til felles med Håkon at han hadde tilbrakt sin barne- og ungdomstid i utlandet. Men oppvekstmiljøet var så forskjellig som vel mulig. Mens Håkon ble fostret ved et kristent hoff med et rikt kulturliv, tilbrakte Olav Tryggvason sin barndom som hærtatt trell i Estland og sin ungdom hos den hedenske fyrst Vladimir i Novgorod – til han ble gammel nok til å få seg skip og mannskap for å dra i viking. Han herjet i Østersjøen, Irland og England. Her møter vi ham som anfører for en veldig vikingflåte. Han seirer i flere store slag. Den kristne, engelske kong Ethelred må kjøpe seg fram for veldig summer. Allikevel er han edelmodig nok til å innby Olav som gjest ved sitt hoff. Dette møte med en from konge av Guds nåde betød en omveltning i hans liv. Det endte med at han tok ved dåpen. Kong Ethelred selv stod fadder da han kort tid senere ble fermet.

Så heiste Olav seil for Norge. Her var han det sagaen kaller en lykkemann; alt la seg til rette for ham. Han ble hyllet til konge på Øreting¹⁴ og hadde dermed fast fot i Norge. Senere gikk turen til hele kyst-Norge. Fra første stund hadde han til hensikt å kristne landet. Sør i Viken gikk det lett. Her var, som tidligere nevnt, kristendommen kjent, og den ble lovtatt på tinget. Han vant også vestlendingene for den nye troen. Her mer motstrebende. Det skjedde gjennom en blanding av trusler og vennskapsløfter. Også her var folk påvirket av kristne inntrykk utenfra og mer forberedt på et trosskifte. På ting etter ting langs kysten fikk han folk til å ta ved dåpen. Det var i Trøndelag han møtte den alvorligste motstand. Inntrønderne truet med å drepe kongen om han tvang igjennom et trosskifte, slik de tidligere av samme årsak – og med hell – hadde truet Håkon den gode. Men Olav Tryggvason vek ikke unna for trusselen. Han hadde vært kristen for kort tid til å fordøye den humane angelsaksiske misjonsmetode. Med konvertittens iver og vikingens villskap tvang han trønderne til å la seg døpe.

---

13 Betegnelse på en av hovedgruppene av guder I norrøn mytologi.

14 Øreting, en av mange «ting» eller forsamlinger I norrøn tid hvor lover ble vedtatt og dommer felt. Ordet lever videre I Storting, lagting, tingrett osv.

Det er vanskelig å bli klok på kongens personlighet. Det er en merkelig dobbelthet over ham. Han er en kriger og idrettsmann hvis make ingen hadde sett, dessuten tapper, vennsæl og gavmild. På den annen side la han for dagen en hardhet og grusomhet overfor alle som nektet å la seg kristne. Det var særlig trollkyndige seidmenn¹⁵ han for hardt fram mot. De traff ham mange av på sin ferd til Nord-Norge. Det hadde folk stort sett forståelse for. Seidmennene var Nordens sjamaner. De var fryktet – også i hedensk tid – for sin evne til svart magi. Med sin trolldom kunne de bringe folk i ulykke. Sigrid Undset legger vekt på at Olav Tryggvason aldri hadde blotet – heller ikke som hedning. Hele sitt unge liv hadde han jo tilbrakt fjernt fra hjemlige hov. Men som viking – mener hun – kan han ha stiftet bekjentskap med seid og selv blitt en stor seidmann. Danske kilder peker i samme retning. Olav kan ha opplevd dette som djevleverk. Nettopp derfor – altså på grunnlag av personlige erfaringer – forfulgte han seidmenn med skånselsløs hardhet. Det er grunn til å tro at våre misjonskonger også ante demoniske krefter bak den hedenske gudedyrkelsen, noe som i egne øyne kan ha rettfærdiggjort deres sverdmisjon.

De engelske hirdbispene var klar over denne innstilling. Derfor var det ikke så enkelt for dem å stanse kongene i deres fremferd, selv om de – hvis de selv hadde fått råde – ville ha valgt en langt mildere misjonsmetode. Dessuten skal vi være klar over at det fantes gamle angelsaksiske lovbud om at trollmenn, hekser og mordere skulle fordrives av landet eller tilintetgjøres hvis de ikke gjorde bot. Nå var det jo nettopp slike mennesker Olavs voldsbruk gikk mest utover. I Odd Munks Olavssaga hører vi at biskop Jon-Sigurd flere ganger refset kongen for hans brutale fremferd, men stanse ham kunne han ikke, og det lå vel en viss logikk i det.

C: Olav den hellige 995–1030

Olav Haraldsson er den nordmann som har betydd mest for vårt land. Hans liv og død fikk politisk betydning av uante dimensjoner. Etter slaget på Stiklestad ble Norge samlet til ett rike under norske konger. Rikskongedømmet var en realitet. Hans religiøse og kirkelige betydning har vært minst like stor. Etter hans død ble kristendommen rotfestet i norske sinn – nå ikke lenger kun som et skifte av lover og religiøse skikker. Etter helgenkongens død var kristendommen på vei inn i våre hjerter som en åndelig størrelse. Alle nasjonale foreteelser som lovgivning, kunst, diktning, legende, liturgi, fest og hverdag, ja endog vår norske fauna, flora og stedsnavn er infiltrert

15 Folk som driver med svart magi.

av kongens person. Han var elsket og avholdt opp gjennom hele middelalderen og langt inn i vår tid. Olavskulten bandt Norge og særlig Nidaros til det øvrige Europa med sterke bånd. Hundretusener av pilegrimer fant veien til St. Olavs skrin i Domkirken. Tallrike Olavskirker ble bygget i England på Vesterhavsøyene, i hele Norden og på kontinentet. Så langt er alt klart. Men så melder det seg et spørsmål: Hvem var han så egentlig denne mannen som skulle omkalfatre så mange verdier i vårt nasjonale og kirkelige liv?

Egentlig er det fint lite vi vet om ham som historisk person. Snorres Olavs-saga er like mye diktning som historie. Den kirkelige legende glorifiserer for mye. Folketradisjonen er mer å stole på. For den tok til like etter kongens død. Skaldekvadene forteller oss noe. Men de er ikke alltid så lett å tolke med sine hedenske kjenninger. Fortsatt står vi overfor en avgrunn av uvitenhet. Alle som skriver om ham er enige om at han var en mann med stort politisk talent, en glimrende strateg, utstyrt med en sterk vilje og et mot som aldri kapitulerte overfor vanskeligheter. En god lovgiver skal han også ha vært. Men hva med hans kristenliv? Det er jo det som frem for alt interesserer oss, siden han ble helgenkåret. Kildene kan sette visse tanker i sving, men aldri gi et uttømmende enn si tilfredsstillende svar. Dette kan oppleves som litt av en tragedie i dag.

For hvis dette tomrommet var blitt utfyllt med viten og erkjennelse, ville vi bedre forstått hvorfor trønderne kort etter kongens fall ble overbevist om at han var hellig – tross hans menneskelige svakheter. Og – noe som er minst like viktig – ville vi hatt lettere for å gå i personlig forbindelse med ham, noe jeg tror de færreste norske katolikker gjør i dag. Nå er det jo slik at kirken alltid har lagt vekt på at det er det kristne folk som sitter inne med intuisjonen for det hellige. Jeg stoler på at denne intuisjonen også var til stede hos de trønderne som sammen med biskop Grimkjell lyste kongen hellig året etter hans død. Slik har jeg personlig funnet det riktig å hve meg på den middelalderske Olavsbølgen. I min aftenbønn glemmer jeg sjelden å be helgenkongen gå i forbønn for land og folk. Jeg finner også en identifiseringsmulighet gjennom et uttrykk, nemlig at Olav er en syndig helgen. Jeg identifiserer meg ikke med hans hellighet, men med han syndighet. Det er håp for oss alle! Så langt og ikke lenger om hellig Olav denne gang.

III – Brytninger mellom hedensk og kristent trosinnhold

Etter dette streiftog gjennom våre misjonskongers historie vil vi gjøre oss noen tanker om hva selve trosskiftet innebar. De rent ytre historiske kjensgjerninger rundt overgangen fra hedendom til kristendom vet våre historikere mye om. Men straks det dreier seg om det åndelige og religiøse klimaskifte som fant sted, er kunnskapene ringe. Her kommer det mye an på de øyne som ser.

1) Ikke en følelsmessig overgang til kristendommen

Mange kirkehistorikere har i tidligere tider trodd at hedninger, som fikk oppleve den kristne gudstjeneste her til lands, ble mektig imponert over den pompøse prakt som her fikk utfolde seg, og at dette lettet deres overgang til kristendommen. Det motsatte var heller tilfelle. De første kirker her til lands var små, enkle og fattigslig utstyrte stavkirker. Presten måtte nøye seg med den nakne liturgi. Kaldt kunne det nok også være så mang en søndag midt på vinteren når messen ble feiret i et ikke oppvarmet kirkerom. Langt mer stemningsmettet må det ha vært i hedensk tid under storblotene i hovet, hvor bygdesamfunnene møttes til årlige gilder, som skulle trygge fred og godt år. Ofrenes dødsredsel, synet og lukten av den rituelle slaktning, den hemmelighetsfulle kultus ved gudebildene, langilden som brant i skålen, offerkjøttet som kokte i kjelene – alt dette må ha appellert langt mer til følelsene enn den svært så nøkterne kristne gudstjeneste, hvor folk måtte møte opp tidlig om morgenen på fastende hjerte – uten å ha smakt hverken vått eller tørt. Men en åndelig prosess tok til, som gradvis skulle omforme det norrøne sinn fra hedensk barbari til kristen tanke og gudsdyrkelse.

2) En overgang fra hedensk ufrihet til kristen frihet

Jeg vil tro at overgangen fra hedendom til kristendom i Norge ble opplevd som en vei fra åndelig ufrihet til åndelig frihet. De norrøne hedninger levde i en lukket, ufri verden hvor lagnaden¹⁶ rådde over mannelivet. Selv gudene var underkastet lagnadens jernharde lov. Om en mann eller kvinne satset aldri så mye på å bli en pryd for ætten – det hjalp bare så lite hvis lagnaden ville det motsatte. Da gikk livet gjennom trengsel og motgang lukt ned i Helheim¹⁷. Ville lagnaden derimot at en skulle være det sagaen kaller en lykkemann, ble selv de verste misgrep snudd til hell og heder – her på jor-

---

16 Skjebnen.

17 Dødsriket I norrøn mytologi.

den og senere i gudeheimen. Men egentlig var lagnaden en vond makt. For selv lykkemannen ville før eller senere bli ledet av lagnaden inn i konflikter mellom kjærligheten til en mannlig venn eller kvinne og plikten til å hevne en fallen slektning. Lykkemannen valgte å dø med heder fremfor personlig velferd. Den blinde lagnaden måtte alle bøye seg for. Kristendommen derimot forkynte en gud som stod over lagnaden, en gud, som i suveren frihet hadde skapt himmel og jord og hele manneheimen.

3) Frihet fra hedensk dødsfrykt til kristent håp

De første kristne misjonærer fortalte hedningene at hvert enkelt menneske var skapt med frihet til å velge mellom godt og ondt, mellom den gode Gud og de onde demonene. At frihetens vei var tung å gå, ja, at den onde fiende kunne såre og friste til fall, det var de første kristne her til lands klar over. Men Allfaderen stod på menneskenes side i kampen for det gode. Det fikk de også høre, at den allmektige hadde sendt sin sønn til verden for å støtte og styrke det vaklende sinn. Ham gjaldt det å bli venn med. Sammen med sin hird¹⁸ av engler og hellige førte han sjelen frem til himmelborgen. Og her, ved St. Peters port, var det ingen som spurte om den som banket på var mann eller kvinne, høvding, hault¹⁹, bonde, løysing²⁰ eller trell. Inn gjennom himmelporten skred alle de som ville dit – uansett hvilket rangtrinn de stod på mens de levde på jorden.

Slik førte kristendommen til frigjørelse – ikke bare fra den blinde, ubønnhørlige lagnaden – men også fra dødsfryktens lammende opplevelse. Døden stod ikke lenger for dem som et skremsel. Døden var bare gjennomgangen til et nytt og bedre liv, og det gjaldt for alle mennesker – uansett status på jorden. For oss er dette en selvfølge, men ikke for datidens mennesker. For Valhalls guder var svært så kresne når det gjaldt utvelgelsen til gudeheimen. Våre forfedre trodde at bare de rike og mektige kom til Valhall. Alle kvinner og småkårsfolk gikk etter døden til Helheims nitriste skyggeliv, eller de levde videre som daudinger under møddinghaugen²¹, tuftene eller tuntreet. Å dø ble sett som en overgang fra vondt til verre. Man fryktet døden, og man var redd for dauingene. De kunne skade en. Det gjaldt å stå på god for med de døde. På de store festdager brakte man dem offer – spise og drikke. Mot

---

18 Hærfølget til stormenn og konger.

19 Odelsbonde.

20 Frigitt trell.

21 Gjødselel eller søppeldyng.

dette pessimistiske syn på livet etter livet forkynte de kristne misjonærer en universal himmel, som alle mennesker hadde adgang til hvis de bare gjorde det riktige valg mens de ennå levde på jorden. Og livet hos Allfaderen i himmelborgen var noe mer enn Helheims mørke rom, noe mer enn einherjenes²² krigerliv i Odins borg. I himmelen var det skinnende landskap, fagre sletter og voller med blomster og herlig duft. I himmelen skulle de salige sammen med englehæren skue Gud som han i virkeligheten var og fylles med kjærlighet til ham og alt som var verd å elske.

Det er klart at et slikt syn på livet etter døden – tross helvetesfrykten – langt på vei frigjorde fra dødens redsler. Og ikke bare det! Forestillingen om det himmelske Paradis i all sin skjønnhet frigjorde de medfødte krefter i oss, som med uimotståelig kraft streber og lengter etter den absolutte sannhet, kjærlighet og skjønnhet.

4) Fra kvinnediskriminering til kristen kvinnefrigjøring

Overgangen fra hedendommen til kristendommen betød også et stykke på vei en frigjøring av kvinnen. I det norrøne ættesamfunnet var ekteskapet en kontrakt mellom to ætter, som ved inngifting ville styrke samholdet seg imellom. Kvinnen ble bortgiftet med eller uten eget samtykke. Det var noe nedverdiggende ved dette. Kvinnen, bruden ble på en måte tingliggjort. Hun ble en brikke i ættens forsøk på å styrke seg selv ved inngifte i andre ætter. Hun opplevde seg selv som den prisen som måtte betales for at to ætter skulle sveises sammen i vennskap.

- Ved overgangen til kristendommen ble det krevd at bruden frivillig skulle gi sitt jaord, sitt samtykke til ekteskapet.
- Kirken forbød også den uskikk at mannen tok friller på si,
- eller at han forstøtte sin hustru når han ble lei av henne.

Men det ligger i sakens natur at det skulle ta århundrer med tålmodig kirkelig forkynnelse før disse kirkelige bestemmelser ble en del av det norske folks samvittighet.

5) Frigjøring fra ættehevners tyranni til nestekjærlighet

Endelig betød innføringen av kristendommen en frigjøring fra ættehevners tyranni. Under hedendommen var det jo en plikt å hevne et drap på

22 Fallen kriger I Valhall.

en frende²³. Hvis en mann forsømte å oppfylle denne plikten, sviktet han ætten og tapte sin heder. Han behøvde ikke nødvendigvis å hevne seg på selve drapsmannen. Han kunne hevne seg ved å drepe en hvilken som helst slektning av drapsmannen. Også da ble hederen gjenopprettet. Ættehevners tyranni, dens ubønnhørlige plikt, svekket de norrøne samfunn. Hele slekter ble utryddet. Det fløt strømmer av blod i ættehevners fotspor. Mang en fredsommelig mann og kvinne – det vet vi fra sagalitteraturen – følte denne plikt til å hevne seg som en ulidelig og konfliktfylt byrde. Kirken ville frigjøre det norrøne menneske fra blodhevners åk og umenneskelige barbari. Men også her skulle det ta århundre med from forkynnelse og tålmodig oppdragelse i kristen sivilisasjon før blodheven forsvant.

IV – Hvitekrist²⁴ er mektigere enn asa-troens²⁵ guder

Et interessant emne er hvordan møtet mellom den gamle og den nye tro artet seg. Vår trosfelle Erik Gunnes skriver lett humoristisk i bind nr. to av Norges historie:

«Tusentallets kristendom antok former som ville ha forbauset både apostlene og en storbyprest fra det 20. århundre. Det var andre sider ved religionen enn den man i dag føler trang til å understreke, som følt relevante for den tidligere føyaldtids Vest-Europa».

1) Ættesamfunnet bygget på makt

De angelsaksiske og tyske prester som kom til Norge, var gode religionspsykologer. De kjente den germanske samfunnsstruktur og forestillingsverden godt. Jeg har allerede streifet inn på visse momenter i deres misjonsforkynnelse: Veien til frihet. Et annet stikkord var makt. Her møtte de nordboerne på hjemmebane. For maktbegrepet stod sentralt i deres norrøne bevissthet. Uten makt og maktanvendelse kunne de ikke overleve. I vikingtiden og langt inn i middelalderen var Norge et ættesamfunn. Ætten var uten tvil det norrøne samfunns høyeste verdi. Ætten tilhørte man, mer enn man tilhørte seg selv. Her er det ikke tale om følelser og familiesentimentalitet. Det var en jernhard virkelighet som hadde skapt ætten og ættesamholdet.

---

23 Slektning.

24 Norrønt for Kristus.

25 Troen på guddommer I norrøn mytologi.

Kampen for å overleve i en ugjestmild natur med uår og barkebrødstider²⁶ krevde samhold mennesker seg imellom. Dette samholdet fant våre forfedre i ætten.

Det var ikke bare naturen som tvang til samhold. Det truet fiender på alle hold – villstyringer fra andre tinglag og vikinger fra havet. Alene gikk mennesket til grunne. I ætten fikk enkeltindividet beskyttelse mot alle ytre og indre fiender. Det var i ætten og ættesamholdet makten lå. Jo større ætten var, jo mektigere kunne den opptre utad, jo sterkere rettsbeskyttelse ga den sine medlemmer. Innen ætten var det igjen ulike rangtrinn. Enhver måtte sikre sin rang ved å demonstrere makt i tide og utide. En liten ærekrenkelse, et uforsiktig sleivord kunne minske hederen og dermed makten og statusposisjonen til den enkelte. Kravet om oppreisning ved blodsutgytelse eller bøter virker på oss i dag helt forskrudd. På den tid ble dette sett på som en nødvendighet for å sikre makt og dermed mulighet til å overleve.

2) Makten til de hedenske guder

Også i forholdet til gudene spilte makten den viktigste rolle. Ættens og enkeltmenneskets eksistens hvilte på fruktbarhet. Kornet måtte gro og modnes. Feet måtte yngle. Barn måtte fødes for å styrke og videreføre ætten. Så skal vi ikke undres over at asatroen i første rekke var en fruktbarhetsreligion. Guder som Ull, Nerthus, Njord, Frøy og Frøya var fruktbarhetsguder. Det var også Tor, men på en mer aktiv måte. Dessuten sikret han fred og hjalp folk i havsnød. Odin var mer skaldenes og krigernes gud. Gudene ble dyrket, ikke tilbedt. De skulle blidjøres og sikres som hjelpende venner ved blot. De skulle sørge for fred og gode årringer²⁷. Troen på gudene var avhengig av deres makt til å hjelpe til fred og fruktbarhet. Vikingtiden var en religiøs brytningstid. Konfrontert med kristendommen våknet det esensielle spørsmålet i vikinggenerasjonen. Hvor mektige er nå egentlig våre egne guder. De er jo bundet av lagnadens lov, de som vi. De er skapte vesener, som skal gå under i Ragnarok²⁸. Dette måtte de innrømme.

3) Makten til Hvitekrist

Vi skal derfor ikke undre oss over at de første kristne misjonærer konsen-

---

26 I uår med lite korn og matmangel hendte det at man blandet innerbark fra trær i melet for å drøye det.

27 Her er ment god høst.

28 Forestillingen om verdens undergang i norrøn mytologi.

trerte sin forkynnelse om maktbegrepet. Dette førte ikke nødvendigvis til heresi, men vel til ensidighet i deres forkynnelse. Misjonærene så dette som en nødvendighet. Bare på denne måte kunne de gi hedendommen ulivssår²⁹. Mot asatroens vrimmel av skapte guder, forkynte de en uskapt Gud, som selv hadde skapt alle ting. Mot gudenes hjelpeløse lodd under lagnaden forkynte de en gud som var allmechtig og uavhengig av alt utenfor seg selv. Mot den fånyttede blotingen forkynte de troens, bønnens, sakramentenes og de gode gjerningers verdi.

Også Kristus blir i misjonærenes forkynnelse først og fremst en maktperson. Vel understrekes det at Kristus er han som har løskjøpt menneskene til himmelen. Men den frelser vi møter i deres forkynnelse, er ikke offerlammet, som blir slaktet for menneskenes synder. Det gotiske krusifiks med den lidende Kristus hører senere århundrer til. Vikingenes Kristus gjenkjenner vi i det romanske krusifikset. Her henger den torturerte Himmelfyrste på lidelsens tre – heroisk tapper uten å fortrekke en mine. Korsfestelsen er kun et middel til kamp, til en maktdemonstrasjon. For etter at han har utåndet stiger Kristkongen ned til de døde, som er i djevelens vold. Han sprenger helvetes porter av jern. Han trækker under fot dødens høvding, binder Satan med lenker av ild. Så rekker han hånden frem mot Adam og fører ham og alle rettskafne sjeler ut av dødens fangenskap og leder dem seierrik til himmelborgens herlighet. Denne Kristusskikkelsen forstod det norrøne menneske. En ung kjempe, en tapper helt og konge, omgitt av en hird av engler og apostler. Men hadde de kristne prester og misjonskonger rett? Var Kristus mektigere enn deres egne guder?

En maktdemonstrasjon måtte til. Den hellige Bonifatius felte Tors hellige eik i Hessen. Intet skjedde! Olav Tryggvason brente hovet på Lade og knuste Torsbildet på Mære. Ingen Torshammer for gjennom luften og hevnet helligbrøden. Intet skjedde! På Hundorp lot hellig Olav bygdas Torsbilde knuse. Ut krøp det mus og ormer. Intet annet skjedde! Mer skulle det ikke til for å demonstrere gudenes avmakt og Kristi allmakt. Folk tok imot dåpen, sluttet å blote. Gudene forsvinner eller fortreges til demonenes verden.

V – Synkretisme (religionsblanding) og adaptasjonsprinsippet

Det ligger i kortene at det skulle ta århundrer før nordboerne fikk klare kristne forestillinger på linje med det øvrige Europa. I den første pionertid har det nok eksistert adskillig religionsblanding. Om Helge den magre på

---

29 Banesår, dødelig sår.

Island berettes det at han trodde på Kristus og kalte gården sin for Kristnes. Men i havsnød og annen fare påkalte han Tor.

Den kirkelige tradisjon tro håndhevet de første misjonærer det såkalte adaptasjonsprinsippet, som bygger på den tanke at det alltid ligger en viss sannhet i det allmennreligiøse, så brudd på gamle tradisjoner er unødvendig hvor kontinuitet er mulig. Slik skjedde det hos oss at gamle hedenske forestillinger ble tatt opp og omformet i kristen retning.

- Hovene ble revet, men de nye kristne kulthus ble bygget like ved eller på samme grunn som de gamle.
- Guder, vetter og diser³⁰ mistet sin status som hjelpere. Engler og senere hellige menn og kvinner inntok deres plass.
- Kilder som var helsebringende, fordi en vette bodd i den, var fortsatt like hellig og helsebringende. Nå fordi en martyr hadde mistet livet der. Også i kulten var det kontinuitet.
- Julen ble feiret som før, men datoen ble forandret fra vintersolverv med bloting til den 25. desember med messegang til ære for Herrens fødsel.
- De tre årlige blot med minneskåler for guder og avdøde forsvant i sin daværende form. Men festen ble bibeholdt som ølgilder. Nå drakk man minneskåler til ære for Krist, jomfru Maria og hellige Olav. Men drakk til års og til fridar, for godt år og fred. Slike ølgilder var foreskrevet i Gulatingsloven.

VI – Et etisk skifte

Det etiske skifte måtte nødvendigvis bli ganske radikalt.

1) Et annet syndebegrep

For de gamle nordboere eksisterte ikke begrepet synd i vår forstand. Gudene krevde heller ikke en plettfri vandel for å hjelpe. Om man var en fredsmann eller illgjerningsmann spilte ingen rolle for asatroens guder. Fikk de bare blot, var de fornøyd og hjalp. Solidariteten i ættesamfunnet ble heller ikke betraktet som en dyd, slik vi forstår ordet, men som et nødvendig atferdsmønster for å overleve. I ættesamfunnet hersket prinsippet: Målet helliger midlene. Etter hvert som bygdesamfunnene vokste sammen til større

---

30 Vetter og diser er overnaturlige og åndelige vesener I norrøn mytologi.

enheter, ble det opprettet ting – lokale for små sammenslutninger, større overordnede for et helt landskap. Lovene, som gjaldt for de forskjellige tinglag, ble ikke sett på som uforanderlige normer på godt og ondt. De ble forstått som nødvendige, praktiske forordninger for at folk skulle finne seg tilrette i hverdagslivet og overleve. Å bryte lovene ble ikke sett på som synd, slik vi forstår ordet i dag. Hvis ættesamholdet krevde det, kunne det endog anses som plikt å bryte lovene, men bøtene fikk man betale.

2) Kollektiv moral

Den største hindring for syndserkjennelse var nok ættesamfunnets struktur, for her gjaldt loven:

- Alt som tjener ætten er riktig.
- Alt som skader ætten er forkastelig.
- Det som skjer utenfor ætten angår ikke oss. Her drukner den enkeltes ansvar i kollektivet. Det individuelle menneskeverd var et ukjent begrep.
- Medlemmer av en liten og svak ætt, eller løysinger uten ættetilhørighet var gravgangsmenn. Kom det barkebrødstider, ble de satt i en åpen grav for å dø.
- Den norrøne mann agerte utad. Hans djervhet skulle bli synlig for alle. Han var så mye verd i folks øyne som hans handlinger bar vitnemål om. At mennesker kunne ha indre egenskaper av mer åndelig art var mer ukjent.

3) Fra kollektivmoral til individualmoral

Vi forstår av alt dette at på det etiske området var en dyptpløyende oppdragselise nødvendig. Og den skulle strekke seg over flere hundre år. Først på 1100-tallet viser kristne kvad som Harmsol, Solarljot og noe senere Lilja at syndsbevisshet og dydens verdi er blitt forstått og opplevd. Med den kunnskap vi har om ættesamfunnets kollektivmoral, er det lett å forstå at den kristne individualmoral, bygget på det enkelte menneskes uendelige verdi, måtte virke oppløsende på ættesamfunnet. Utviklingen fra ættesamfunn til statssamfunn er i full gang, og når sitt mål på 1300-tallet.

4) En humanisering av samfunnet

- I kjølvannet av den kristne moralforkynnelse finner en humanisering av samfunnet sted:
- Ekteskapets evaluering har vi tidligere vært inne på.
- Videre ble det forbudt å sette ut uønskede barn.
- Ættehevnen skulle i ly av den kristne forkynnelse ebbe ut og ble avskaffet ved lov i 1271. Fra nå av er det samfunnet som straffer forbryteren.
- De fattige blir tatt hånd om av privat og offentlig omsorg.
- Det blir en dyd å gi almisser til de fattige.
- Legdsystemet³¹ blir innført – et veldig fremskritt fra tidligere tiders skikk med gravgangsmenn.
- Tienden³² ble innført. En fjerdedel av den går til de fattige.
- Det blir bygget hospitaler og fattighus i alle større byer.
- Det blir lovfestet at treller gradvis skal frigis. På 1200-tallet er trellevesenet utdødd.
- Gudsfreden blir innført. Det blir forbudt å bære våpen i byer, på hellige steder og til visse tider.

VII – Kirkens universalitet, uavhengighet og forhold til kongedømmet

Så til slutt noen tanker om kirkens struktur i Norge, dens vei mot uavhengighet og dens forhold til kongedømmet:

1) Kirkens katolske universalitet

Det har blant historikere hersket strid om hvilket eller hvilke land i Europa som har påvirket norsk kristendom i middelalderen mest. Jeg har en anelse om – uten å ville være for påståelig – at denne striden gjenspeiler debattantenes nasjonale sympatier i vårt århundre. Dessuten røper denne striden et nasjonalistisk syn med røtter i protestantisk tankegang (statskristendom). Vi skal gå til en mann som professor Fredrik Paasche for å vinne forståelse for at vi allerede i den første misjonstid ble et lem på universalkirkens legame. Han skriver i sin bok: «*Hedenskap og Kristendom*»:

---

31 En bestemt krets av gårder ble pålagt å forsørge en fattig.

32 At 1/10 av inntekter skulle gis til kirken.

«Mitt inntrykk er at nordmennenes overgang til kristendommen var en overgang til europeisk katolisisme, til en kristendom, som i det store og hele ble like velholdt, ble like klart oppfattet og fikk like sterk innflytelse, som i andre land hvor Romerkirken organiserte seg.» Et annet sted skriver han: «Den norrøne middelalders indre historie er for en vesentlig del fortellingen om europeiske linjers overførelse til vårt land, om en ærgjerrighet som søker samkvem med det ypperste i Europa og skaffer oss delaktighet i felleseuropeisk kultur.»

Allerede skaldekvadene i den første misjonstid bar vitnesbyrd om en klar forståelse for at den universalkirke nordmenn ble innlemmet i hadde sitt tyngdepunkt i Roma. Skalden Eiliv Gudrunsson skriver om sin samtidige konge Olav Tryggvason: *«Sånn har Roms sterke konge styrket sin makt over de bratte fjells guder.»* Her blir altså Olav Tryggvason med tydelig henspeling til paven benevnt som «Roms konge». Om den hellige Olavs hirdskald Sigvat, leser vi i Snorre at han var på pilegrimsferd til Roma da kongen falt på Stiklestad. I sine dikt nevner han tre ganger den evige stad. Paven blir hos Sigvat nevnt under apostelens Peters bilde.

Mot en slik universalkirkelig tilhørighet som bakgrunn, synes jeg det er av mindre – i hvert fall religiøs – betydning hvilket land som har påvirket oss mest: Tyskland i sør eller England i vest. Historikerne blir visst mer og mer enig om at den angelsaksiske kirke har hatt størst innflytelse på vår kristendomsform. Arkeologiske funn og historiske dokumenter peker i den retning. I den forbindelse kan det være fristende å minne om at det var angelsaksiske prester og munkene våre misjonskonger brakte med seg fra England. De var sterkt påvirket av reformene fra Cluny, som jo nettopp gikk i pavetro retning. Så også her kommer det universalkristne elementet inn i bildet.

2) Kirkens frihet i forhold til kongen

Mer interessant finner jeg spørsmålet om hvor fri den norske kirke var i forhold til kongsmakten. I en viss utstrekning får en vel si at kongen var kirkens overhode, eller skal vi heller bruke uttrykket patron, den første tid. Slik måtte det også være – ubeskyttet som de første prestene var i et fremmed land. Det var kongen som med sine hærmenn bante veien for deres forkynnelse. Det var han som tok dem i vern på de lange misjonsreisene. Det var han som fikk tingene til å ta ved kristentroen. Det var han som ved

vennskap og makt fikk bøndene til å bygge kirker og underholde prestene. Denne avhengigheten må i en første begyinnerperiode ha vært en dyd av nødvendighet.

I åndelige og religiøse spørsmål var forholdet omvendt. Her har kirken hatt større frihet. På det kirkemøte vi kaller Mosterting, og som ble holdt i 1024, er det biskop Grimkjell som har hatt hovedansvaret for de kirkerettslige lovbestemmelser, – selv om kirkeretten senere ble kalt for hellig Olavs lov. Men ennå i lang tid fremover var det kongen som hadde det avgjørende ordet ved bispeinnsettelse. Hva det rent kirkeorganisasjonelle angår vil det være å forvente at vi kom inn under den engelske kirkeprovinsen, siden vi fikk så mye hjelp derfra. Men så skjedde ikke. Kong Knut av England var på den tid Olavs fiende. Det måtte derfor være strategisk uklokt å legge Norge under erkebiskopen av York. Viktigst i denne forbindelse var at paven allerede på 800-tallet hadde bestemt at de vordende nordiske kirker skulle høre inn under erkebiskopen av Hamburg-Bremen.

- Biskop Grimkjell ble sendt av kongen for å forhandle med erkebiskopen. Slik kom den norske kirke inn under erkebiskopen av Hamburg-Bremen.
- I 1103 kom vi under erkebiskopen av Lund, som den gang var dansk område.
- I 1153 ble Norge en selvstendig kirkeprovins med erkebispesete i Nidaros.

I århundret som gikk fra Olavs død til 1153, arbeidet kirken for sin uavhengighet av tronen. Her ligger vi på linje med de øvrige land i Europa. Reformen i Cluny fant sin ivrige talsmann i pave Gregor VII. Med glødende virketrang gikk han inn for å frigjøre kirken fra alle verdslige bånd. Kirken måtte som et selvstendig, overnasjonalt samfunn gjøre seg fri fra all avhengighet av konger og keisere. Den gregorianske reform – som den nå ble kalt – nådde også Norge. Da kardinal Nicholas Breakspear kom som legat til Norge for å opprette erkebispesetolen i Nidaros, stilte han en rekke krav til kongemakten, som skulle sikre kirkens materielle og åndelige frihet. Kravene ble innfridd.

3) Den frie kirke fremmer kongsmakten

I enkelte norske historiebøker får vi høre «*at slik ble kirken en stat i staten.*» Om dette skriver professor Erik Gunnes svært så lakonisk:

«Den (kirken) var ikke noen stat i staten, for det fantes ingen (norsk) stat (på den tid). Tvert imot kan vi si at den nye (kirkelige) maktkonsentrasjon virket statsdannende (på det norske samfunn).»

Vi har hittil vært inne på hvordan kirken i århundrenes løp søkte å frigjøre seg fra kongens herredømme. Vi skal nå – helt til slutt – vise at kirken i sin tid virket fremmende på kongsmakten.

De første erkebisper i Nidaros stod overfor et veldig problem: Kirkens oppgave til alle tider har vært å kjempe for fred, ro og orden mot alle kaotiske makter. Men på den tid raste borgerkrigene i Norge. Et mylder av uekte fødte kongssønner kjempet om tronen. Historikeren Arne Odd Johnsen skriver om situasjonen: «*Striden lammet næringslivet, var som en svøpe for alt folket, og tappet det for blod på en faretruende måte.*»³³ En rekke norske geistlige, deriblant erkebiskop Eystein hadde oppholdt seg lengre tid i St. Viktor-klosteret nær Paris. Her i Frankrike hadde de vært vitne til at den franske kirke fikk tvunget igjennom at den eldste ektefødte sønn av en konge skulle arve tronen. Denne nye franske tronfølgeordenen hadde bidratt til å få en slutt på en lignende blodsutgytelse som i Norge. Ro, orden og et oppblomstrende religiøst og kulturelt liv var resultatet. Erkebiskop Eystein så det nå som sin plikt å arbeide for en lignende reform i Norge. Han salvet og kronet Magnus Erlingsson til konge i Bergen 1163. Til gjengjeld godtok de verdslige myndigheter den nye tronfølgeordenen som sa at den eldste ektefødte sønn skulle arve riket. Tross mange tilbakeslag, skulle denne loven bli til gagn for landet. En utidig kirkelig innblanding i politikk, vil mange si i dag. Et nødvendig skritt for å skape fred, ro og orden i et krigsherjet utarmet land, ville erkebiskop Eystein svare hvis han fikk komme til orde.

Så uendelig mye mer kunne vært sagt om blomstringstider og ikke minst nedgangstider i norsk kirkeliv i denne og etterfølgende tid. Klostrene som åndelige kraftsentra i vårt land har jeg i det hele tatt ikke berørt. Det vidt-favnende temaet får ta skylden for det.

---

33 Arne Odd Johnsen: *Fra ættesamfunn til statssamfunn*, s. 305.

Del 2. Åndslivet i Norge i middelalderen

I. Ordenslivet

Når vi leser i Snorre om våre tre misjonskonger, får vi inntrykk av at disse nærmest alene innførte kristendommen i Norge. Så var nok ikke tilfelle. Både Håkon den gode, Olav Tryggvason og Olav den hellige brakte med seg biskoper og prester fra England. Kongene la grunnlaget for kristendommens innføring i Norge dels ved forkynnelse og iherdige overtalelser dels med løfte om vennskap, og – dessverre – dels ved makt. Men det var geistligheten som sådde Guds ord i folkedyppet der kongene først hadde pløyd. Dette var et verk som strakk seg over århundrer. Ved ivrig forkynnelse og katekese i bygdekirker og katedraler maktet prestene over tid å vende den nordiske, kollektive ættemoral til individuell etisk ansvarlighet overfor Gud og medmennesker – både ættestore og småkårsfolk. Etter hvert ble norske menn selv viet til prestatjenesten. Men lenge var det nok utenlandske prester som rådet grunnen for kristen åndelig vekst. Også klostervesenet kom til oss fra utlandet og bidro til denne vekst i kristen modenhet.

Benediktinere

Eldst blant Norges klostre er en gruppe på tre benediktinerklostre – på øya Selja litt syd for Stad, Holm (Munkholmen) i Trondheimsfjorden og Munke-liv utenfor Bergen. Det er all grunn til å regne med engelsk støtte til disse klostrene, som ble bygget omkring 1100.

Cisterciensere

I 1140-årene kom cistercienserne til Norge. (Reformerte benediktinere.) De bygget klostre ved Lyse utenfor Bergen, på Hovedøya i Oslofjorden og på Tautra i Trondheimsfjorden. Det råder en viss usikkerhet rundt Munkeby kloster ved Levanger. Trolig har også det vært eid av cistercienserne. Også denne munkeorden kom til oss via England.

Nonneklostre

Vi fikk fem nonneklostre – Nonneseter ved Bergen, Rein i Rissa. Hvilken orden disse to tilhørte vet vi ikke sikkert. Men de tre andre – Oslo, Gimsøy ved Skien og Bakke ved Trondheim er sikre benediktinerabbedier.

Augustinere

I slutten av annen halvdel av 1100-tallet kom augustinerne til Norge. Det var lærdom og boklige sysler de var mest opptatt av. Mens cistercienserne bygget sine klostre på avsidesliggende, naturskjønne steder, grunnla augustinerne sine klostre nær befolkningssentrene for å virke som inspirasjon og eksempel for folk og sognegeistligheten.

Vi kjenner kommuniteter fra denne perioden: Kongehelle, Utstein, Halsnøy, Johnsklosteret ved Bergen, Helgeseter ved Trondheim.

De monastiske klostrenes betydning for kristenlivet

Historikere synes å være enige om at vi vet svært lite om ordensfolkens virksomhet i Norge i middelalderen. Vi finner noen klosterruiner på enkelte steder. Skriftlige kilder er det få av. Mye gikk trolig tapt ved reformasjonens innføring (1537). De få skriftlige dokumenter som er bevart, handler mest om stridigheter mellom klostrene og biskopene om laksevall³⁴ og eiendommer, som begge parter mente de hadde krav på. Videre har vi skriftlige nedtegnelser fra tiden like før reformasjonen – om to halvgale abbeder, den ene i Utstein, den andre på Tautra (Galematthias). De la en fremferd for dagen som var langt fra kristelig. De slo munkene så blodet fløt, satte klostergodset over styr, og levde et åpenlyst horeliv. Begge var danske, «omstreifende» geistlige, som på finurlig vis hadde tilsneket seg abbedverdigheten. Den protestantiske kirkehistoriker Oluf Kolsrud skriver i denne sammenheng: «Det er saart å sjaa at avskummet fraa den danske kyrkja søkjer si lukka i vaart land. Um norske menn er det ikkje slike sogor aa fortelja.» – Allikevel er det nettopp slike enkelthistorier som i etterreformatorisk tid, ja, like til denne dag, har farget folks negative syn på ordenslivet i sin helhet.

---

34 En bortleid fiskeplass ved en elv.

Vi kan beklage at de skriftlige nedtegnelser om munkers og nonners liv i norsk middelalder er så få. På den annen side kan vi våge å anta at nettopp denne «stillheten» bærer vitnesbyrd om at ordenslivet var åndelig sunt og livskraftig. Historikere kretser helst om håndfaste, gjerne sensasjonelle begivenheter. Det er de som «selger». Stillheten kan tyde på at det meste var i skjønneste orden. At munk og nonne levde sitt usensasjonelle bønneliv i nestekjærlighetens tjeneste, må ha vært det normale. Men har de også påvirket sine omgivelser?

Her noen korte betraktninger: De monastiske ordener – benediktinere og cisterciensere – hadde opus dei (Guds forherligelse) som hovedformål. Dag og natt var delt inn i liturgiske tidebønner med messen som sentrum. De levde og virket etter mottoet ora et labora (be og arbeid). Mellom tidebønnene arbeidet de hardt med jordbruk, håndverk, skrivning, bildende kunst. De førte et kontemplativt liv, som forutsatte at de levde isolert fra omverdenen. Men bønnens vinder blåser hvor de vil, lar seg ikke stanse av fjordarmer og ødemarker. De har nådd folk i øygarden, i bygder og byer. Paulus sammenligner Kirken med et legeme hvor alle lemmer gjensidig påvirker hverandre. De lemmer som er mest livskraftige, sprer sunnhet til de som er svakere. Slike kraftsentre har nok våre monastiske klostre vært for de rundt 400.000 innbyggere som bodde i vårt grissgrendte land. De ble grunnnet på 1100-tallet, og det var nettopp da kristendommen for alvor tok til å utvikle seg fra ytre lovbud til inderlig folkefromhet.

Nå var ikke isolasjonen til de monastiske klostre uten avvik. I den indre gården med klosterbrønnen lå en hage hvor legeplanter ble dyrket. Den foraktede «munkemedisinen» har fått oppreisning de siste årtier. Vi har god grunn til å tro at den også kom folket til gode. Halsnøy og Værne kloster var pleiestiftelser for syke. Også nonneklostrene må ha pleiet syke, skrevet av legebøker og dyrket medisinske planter.³⁵ Nonnene tok dessuten i stor utstrekning imot barn til oppfostring. Mye taler også for at benediktinermunkene – sin tradisjon tro – drev gutteskoler. Cistercienserne var langt forut for sin tid når de nedla forbud mot barnearbeid. Gutter under 12 år måtte ikke brukes til arbeid på klosterets grunn. Utenfor klostermuren lå gjestehus med adskilte herberger for menn og kvinner. Gamle og syke mennesker «tok provent» i klostrene; munk eller nonne sørget for dem til deres dødsdag. Men innenfor klausuren³⁶ fikk de ikke komme. Foran klosterporten

---

35 Sigrud Undset: *Kirke og klosterliv*, Oslo 1963, s. 168.

36 Avgrenset område av klosteranlegget hvor bare klostermedlemmer får oppholde seg, for å bevare den kontemplative ro.

stod dagstøtt mengder av fattigfolk, som ble bespist og mottok almisser.

Flere ordenssamfunn hadde tilhørende assosierte grupper – tredje ordener. Medlemmene levde som vanlige legfolk i by og bygd. De forpliktet seg til et mer utvidet bønneliv enn det som var vanlig blant folk flest og fikk del i klosterfolkets åndelige rikdommer.

Det var europeiske munkener som under folkevandringenes kaos (3–400-tallet) reddet den klassiske, gresk-romerske litteratur fra å gå til grunne. I scriptoriene (klostrenes skriverom) ble også liturgiske bøker, bibler, datidens fromme litteratur og kirkefedrenes verk fra Oldkirken avskrevet og forsynte et rikholdig bibliotek med stadig nye bøker, som ved høytlesning tjente til ordensmedlemmenes oppbyggelse. Av kalve- og gjeteskinn preparerte munkene pergamentet de skrev på. Med gåsefjær tegnet skriveren ned bokstavene. Kunstneren (illuminatoren) ved hans side dekorerte teksten med sirlige, flerfarvede initialer. Bokbinderen la så siste hånd på verket. I scriptoriene ble også all den korrespondanse skrevet som sirkulerte klostrene imellom. Den felles klosterlitteratur må også ha bidratt til å sveise Europa sammen til en felles familie, som den katolske kirke hvelvet sitt tak over. Slik ble også Norden innlemmet i det europeiske åndsliv. Også her til lands må klostrene ha rommet scriptorier og rikholdige biblioteker, noe som direkte og indirekte har bidratt til den kristne kultur, som etter hvert fikk råde grunnen. Det var jo ikke «husmannsklostre» som ble bygget i Norge.

Tiggermunkene:

Fransiskanerne

I 1230-årene kommer fransiskanerne til Norge. De hadde ordenshus blant annet i Kongehelle, Tønsberg og Bergen. I Frans av Assisis ånd levde de i ekstrem fattigdom. Ikke bare skulle den enkelte ordensbror gi avkall på all eiendom, også felles eiendom og faste inntekter skulle de avvise. De så det som sin oppgave ved forkynnelse og det gode eksempel å virke for egen og nestens sjelehelse. De la sin virksomhet dels til byene, hvor det var få sognekirker, dels til grissgrendte strøk, hvor de leste messe og ga sjelesorg til folk som hadde lang vei til nærmeste kirke. Denne avlastningen satte sognegeistligheten stor pris på. Fransiskanerbrødrene forventet ikke at de troende skulle komme til dem. De vandret selv barbert til fots for å møte Guds folk. De søkte menneskene der de var: på markeder, folkefester, arbeidsplasser, i avsidesliggende daler og langs Norskekysten. De søkte å nå

alle samfunnsklasser, men la spesiell vekt på å betjene småkårsfolk med Guds ord og sakramenter.

Dominikanerne

Dominikanerne kom til Norge omtrent samtidig som fransiskanerne. De bygget sine ordenshus i Nidaros, Bergen og Oslo. Det dreier seg egentlig ikke om en munkeorden, men et samfunn av geistlige. Deres oppgave, ved siden av den liturgiske korbønnen, var å utbre og fordype troen ved å preke. Derfor ordenens offisielle navn ordo fratrum praedicatorum (predikerbrødre). Også dominikanerne oppsøkte folk overalt hvor de hadde slått seg ned i vårt spredt bebodde land, men de la særlig vekt på å nå de «intellektuelle» med sin forkynnelse. Derfor lå deres ordenshus vanligvis i byer med bispestete og lærdomssentre.

Også tiggermunkene må ha bidratt vesentlig til å fordype kristendommen i de brede lag av befolkningen.

II. Kirkelig litteratur i norsk middelalder

Det var Kirken som brakte skriftspråket til Norden – og dermed også boken. Runene, som ble brukt i hedensk tid, hadde ikke som første formål å fortelle noe. De var like mye magiske tegn, som skulle beskytte krigeren under slag, føre trolldom over fienden, hjelpe den fødende kvinne, gi lykke i livet. Med skriftspråket fikk vi en rikholdig litteratur i Norge-Island. Ved bispestolen, i kongsgården, prestegården, klosteret ble en allsidig litteratur skrevet og avskrevet til berikelse for åndslivet.

Det var her den første nasjonale litteratur så dagens lys. Norges historie og en rekke Olavssagaer ble forfattet. Historikeren Finnur Johnsson mener at også de tallrike ættesagaene på Island er blitt nedtegnet etter den muntlige tradisjon av prester og munk i klostrene. Først skrev man på latin, snart skiftet forfatterne til det nasjonale språk. Rundt 1150 fikk litteraturen en ny gren. Det ble gjort en rekke oversettelser av europeisk kristen litteratur. Det dreide seg om helgenenes liv, samt kjente verk om tros- og morallære, askese og mystikk. Også store deler av Bibelen ble oversatt til norsk. Dette arbeidet brukte en skriver ett år til. Bibelen kunne leses av alle, men det sier seg selv at den umulig kunne bli allemannseie så kostbar den måtte bli. På 1200-tallet blir det forfattet to bind med prekensamlinger (homilier). Noen av prekenene er oversatt, de fleste er forfattet på hjemlig grunn. Det vakreste skuddet i norrøn litteratur er den religiøse poesi. Den spirer frem

på 1100-tallet. Størst innen disse diktene er nok Geisli. Her hedres Kristus gjennom hans verk i hellig Olav. Olav er geisli-strålen. Kristus er nådesolen som strålen går ut fra. Draumkvedet er et visjonsdikt om en vandring i den hinsidige verden. Harmasol er et dikt om anger og om ham som tilgir den angrende – Kristus, solen i sorgen. Flere kunne nevnes.

Norsk helgendyrkelse

Våre forfedre her til lands var ikke religiøse einstøinger. De var klar over at de var lemmer på et stort samfunnslegeme som spente over himmel og jord, hvor selve livsprinsippet var å tjene hverandre. De levende på jorden bad for sjelene i skjærsilden (renselsestilstanden). De som gjennom renselse var nådd frem til gudsbeskuelsen i Himmelen, bad for dem som strevde her på jorden med å samordne sin vilje med Guds vilje. De fleste bønner har våre forfedre rettet til en av personene i Den Hellige Treenighet. Men tanken om at Guds beste venner i himmelborgen kunne legge inn et godt ord for dem hos Allfaderen, må ha falt helt naturlig for dem.

Maria

Den de først henvendte seg til var Maria, Guds mor og menneskenes mor. I en runestein fra den første misjonstid leser vi: «Gud og Guds mor hjelpe sjelen». Kjernen i Mariadyrkelsen var alltid: «Du fødte den som skapte deg. Den som himmelen ikke kan romme, har du båret i ditt liv».

Erkeengelen Mikael

En særstilling inntar erkeengelen Mikael. Hans kamp mot den onde dragen må ha fascinert nordboerne. Denne erkeengelen var det klokt å stå på god fot med – ikke minst når hærpil³⁷ varslet krig.

Apostlene

Ellers later det til at det er apostlene og Døperen Johannes som først ble kjent i videre kretser her i nord. De var jo Jesu nærmeste venner mens han levde på jorden.

St. Klemens

Sjøfarer og vikingkonge Olav Tryggvason skal ha gjort nordmenn kjent med St. Klemens. Hans attributt er et anker. Denne paven led martyrdøden ved å bli bundet til et anker og druknet. Han ble skytshelgen for sjøfarere og dyrket særlig langs Norskekysten. Tidlige kirker ble vigslet til ham

---

37 *Hærpil* er det samme som *budstikke*, en kort stav av tre eller jern som i tidligere tider ble brukt for å sende offentlige meldinger eller kalle sammen folk på bygdene.

Hellig Olav

Hellig Olavs liv og virke har vi streift inn på tidligere. Her vil jeg bare tilføye at de tusener av pilegrimer fra en rekke europeiske nasjoner, som slet seg frem over land og sjø til St. Olavs helligdom i Nidaros, og så til Stiklestad hvor han led martyrdøden, må ha vært i nærkontakt med den norske befolkningen, og slik vært en medvirkende årsak til at Norge – ikke bare geografisk, men også trossmessig og kulturelt – ble en del av Europa.

St. Hallvard Vebjørnsson

Hallvard var sønn av storbonden og kjøpmannen Vebjørn på Husaby i Lier. Moren var søster eller søsterdatter til Åsta, som var mor til hellig Olav. Så den unge bondegutten Hallvard var storættet. En maidag i 1043 – tretten år etter hellig Olavs fall på Stiklestad – går han i båten for å ro over til andre siden av Drammensfjorden. En vettskremt kone kommer løpende ned til stranden og tigger Hallvard om å få bli med i båten. Hallvard tar henne med ombord og tar til å ro. Da kommer tre illsinte menn springende. De går ombord i en annen båt og setter etter dem. Konen forteller skjelvende at disse mennene vil drepe henne, for de mistenker henne for innbrudd og tyveri. Men konen bedyrer sin uskyld overfor Hallvard. Snart blir de innhentet av den andre båten, og det kommer til heftig ordskifte. Hallvard tror ikke på deres beskyldninger. Å bryte opp en boltet dør er ikke kvinnfolkverk, særlig ikke når konen til og med er med barn. Han krever at hun får prøvet sin sak og bevist sin uskyld. Vil de allikevel drepe henne, er han villig til å betale bøtene for henne. Sinnet tar mennene. En av dem legger en pil på buestrengen, skyter og treffer Hallvard i halsen. Så dreper de konen. De binder en kvernsten rundt liket på Hallvard og senker ham i fjorden. Men liket flyter opp igjen. Han blir gravlagt ved kirken hjemme på Husaby. Folk tar til å strømme til graven hans for å be om hans forbønn. Noen år senere blir han skrinlagt og flyttet til Kristkirken i Oslo. Han blir vernehelgen for Oslo bispedømme.

En setning i ordskiftet mellom mennene i de to båtene viser kjernen i Hallvards hellighet: «Det er upassende for en mann i dine kår å ta parti for en tyvkjerring». Drapsmennene var sikkert døpt, men hedendommen levde under sinnets overflate. Livet til en ætteløs kvinne var intet verd. Hun kunne drepes uten at noen bekymret seg større om det. Hallvard hadde under oppveksten grepet den kristne tanken at nestekjærligheten gjelder alle – uansett rang. Han mistet livet da dette prinsipp ble satt på en siste, avgjørende prøve. Gud vitnet om hans hellighet ved underfulle bønnehørelser ved hans grav.

Sankta Sunniva og Seljemennene

Legenden om den hellige Sunniva og Seljemennene skulle vel være kjent for de fleste her til lands. Den irske kongsdatter har viet sitt liv til brudgommen Kristus. En vikingfyrste beiler til henne. Hun sier nei. Vikingen tar til å herje landet hennes for å true seg til giftemålet. Hun og hennes venner går ubevæpnede ombord i tre skip. Uten seil og årer lar de seg drive med vind og strøm dit Gud vil. De lander på øya Selja litt syd for Stad. Her lever de som fromme eneboere. Folk på land tror de er fremmede vikinger som slakter sauene deres, som beiter på øya. De varsler den hedenske Håkon jarl. Mannsterk går så han i land på Selja og finner ingen. Eneboerne har søkt tilflukt i en hule og bedt Gud om å la steiner falle ned for åpningen, så de ikke skulle falle i hedningenes hender. Gud hører deres bønn. Slik lider de alle martyrdøden. I ettertid er det flere på fastlandet som ser et underlig lys over øya. De varsler den kristne kong Olav Tryggvason. Han og mennene hans drar til Selja og finner menneskeknokler, som gir fra seg en søt duft. Innerst i hulen finner de liket av den hellige Sunniva – helt og uskadd som lå hun og sov. Kongen bygger en kirke på stedet. Sunniva blir lagt i et skrin, som først står i den lille kirken og senere blir flyttet til Kristkirken i Bergen. Hun blir Vestlandets vernehelgen.

Historikere har avfeid legenden som rent oppspinn; hun og seljemennene har i virkeligheten aldri eksistert. Vår katolske forfatterinne Sigrid Unset lodder dypere, synes jeg, når hun ikke uten videre benekter legendens kjerner. Den kan ha et historisk grunnlag.³⁸

Sankt Torfinn

Den hellige Torfinn var av trønderslekt. Han ble vigslet til biskop av Hamar i 1279. På den tid raste en strid mellom erkebiskop Raude i Nidaros og formynderregjeringen til barnekongen Eirik Magnusson. Det dreide seg om en gruppe med baroner som satte kirkelig lovgivning til side, fengslet og landsforviste erkebiskopens ombudsmenn, og landsforviste erkebiskopen selv. Torfinn av Hamar var en av de biskopene som modigst støttet erkebiskopen. Han ble nødt til å flykte fra landet. Han dro til Rom og innla klage mot de lovløse baronene hos paven. Sine siste år tilbrakte han i cistercienserklosteret Ter Doest i Belgia. Han døde 1285 og ble begravet i klosterkirken. Da graven ble åpnet under et byggearbeide seksti år senere, steg en søt vellukt opp av den og fylte hele kirken. En gammel munk fikk i oppdrag å skrive om Torfinns liv. Det var en såre enkel historie om en mild og saktmodig mann, som ubøyelig stod imot all urett, som under sykdom og motgang hadde vist

38 Sigrid Undset: *Norske helgener*, Oslo, s. 96–98.

stort tålmod, en gjestfri Guds tjener, vennesæl og gavmild, streng mot seg selv, en from og botferdig mann. Han ble dyrket av cistercienserne i Belgia og Frankrike og i den belgiske byen Brügge like til henimot vår tid.

Kristendommen ble skjenket oss som gave fra utenlandske nasjoner. Men den skulle etter hvert feste røtter i norsk jord. Til denne «inkulturasjonen» må norske helgener ha bidratt vesentlig. En krets av landsmenn – venner og frender – gikk nå i forbønn for dem i himmelborgen. Kristendommen fikk noe kjent og familiært over seg.

Del 3. Reformasjon og motreformasjon

I all hedendom har det vært en selvskreven lov at keiseren, kongen og høvdingen satt inne med – ikke bare den politiske – men også religiøse autoritet. Den katolske kirke har aldri stått for en slik oppfatning. Kirken forstår seg selv som et samfunn forskjellig fra det verdslige samfunn. Kristus har gitt Kirken et eget mål (Himmelen), midler til å nå dette målet (troen, sakramenter, de gode gjerninger) og autoriteter som skal lede oss frem mot målet (paven, biskopene). Kirken har i sin lange historie stadig måttet kjempe for å bevare sin selvstendighet, kjempe for retten til å være herre i eget hus.

Sist vi behandlet dette emnet befant vi oss på 11–1200-tallet. Kirken hadde vunnet full frihet og endog styrket kongedømmet. Men det skulle komme flere tilbakeslag. På 1500-tallet var Kirken i Norge bastet og bundet av dansk kongen og hans forlengede arm: dansk adel.

I 1537 mistet Norge sin nasjonale selvstendighet. Vi ble et lydrike³⁹ under Danmark. Sammen med denne politiske, nasjonale ulykke fulgte en annen ulykke minst like stor. Reformasjonen ble tvangsinnført i landet vårt. Fra nå av skulle nordmenn slutte seg til den luthersk-evangeliske tro.

Det forfall Den katolske kirke opplevde på denne tid på sydligere breddegrader, var langt fra like stort i Norge. På enkelte områder kan man endog registrere fremgang i fromhetslivet. Vi har kilder som viser til moralsk utglidning, andre kilder som peker på lysende fromhet. Våre forfedre her til lands har følt seg hjemme og trygge i Moderkirken. De betalte gjerne sin tiende så lenge presteskaper tjente Guds folk med messer, sakramenter, visser, gravferder og en sjelesorg som grep dypt inn i bondens og byborgernes daglige liv. Seriøse forskere er ikke i tvil om at Den katolske kirke aldri har hatt større makt over nordmennes hjerter og sinn enn i senmiddelalderen.

Den lutherske teologi var ukjent for de fleste. I Bergen hadde den nye lære funnet innpass hos de tyske Hanseatene. Noen handelsfolk i Finnmark skal også ha brakt med seg litt «lutheri». Ellers stod den katolske kirke med all sin gjøren og laden høyt i folks bevissthet. Allikevel var væpnet motstand

---

39 Et lydrike er en stat som har mistet sin selvstendighet.

mot det politisk-religiøse overgrep dømt til å mislykkes. Svartedauden⁴⁰ på 1300-tallet hadde gjort kraftig innhugg i folketallet. På 1500-tallet var det bare ca. 200 000 innbyggere i landet. Adelen var fordansket og ble det stadig mer. Bøndene stod svakt da de mistet sin leder erkebiskop Olav Engelbrektsson. Han residerte i Nidaros (Trondheim), og var den eneste som gikk til væpnet motstand. Han kunne selvsagt ikke stå seg mot de veltrenede soldatene til danskekongen Kristian III. Til slutt måtte han flykte ut av landet og døde et år senere i Belgia.

Straks reformasjonen formelt var påtvunget oss, ble forbindelsen til Roma kuttet over. Danskekongen var nå den nye pave som bestemte over sjelene. Han befant seg stadig i bunnløs krigsgjeld, så inndragningen av norske kirke- og klostergods ble en velkommen inntektskilde for kronen. I samme øyemed ble de to kostbare skrinene som stod i Nidaros Domkirke og omsluttet Hellig Olavs legeme, sendt til København og smeltet om til penger.

Varsom begynnelse – så strammere tøyler

Første etappe i reformasjonens innføring gikk relativt rolig for seg, nærmest som en form for snikreformerer. Kong Kristian III var klar over at nordmenn var knyttet til Den katolske kirke med varme bånd. Han ville ikke risikere blodig opprør. Derfor var det om å gjøre å få lurt lutherdommen inn på nordmenn på fredelig vis. Til dette opplegget hørte at katolske prester fikk forbli i sine embeter til de døde. Munker og nonner mottok den kongelige «nådegave» å få leve videre i sine klostre, men nye kall ble forbudt. Slik døde klostrene ut av seg selv. Mange nordmenn var ikke klar over at et trosskifte hadde funnet sted før flere tiår etter reformasjonen.

Først på midten av 1500-tallet ble tøyene strammet. Nå var det slutt på den myke linje. Haukene tok over og satte i gang en til dels fanatisk innføring av lutherdommen. Etter hvert som de katolske prestene døde, ble det innsatt «rettroende» innvandrerprester fra Danmark. De brakte med seg danske bibler og alterbøker og talte og preket dansk, noe nordmenn flest ikke forsto på den tid. Gudstjenesten fikk sterkt luthersk preg. Eukaristien i den katolske messen, altså offermåltidet slik vi kjenner det, måtte vike for de time-lange prekener. Det var på dette tidspunkt motstanden mot reformasjonen tok til for alvor i Norge.

Fra fjellbygder på Vestlandet – hvor folk holdt fast ved den katolske tro –

40 Byllepest som rammet Europa på 1300-tallet. En av de verste epidemiene i historien.

berettes at de slo de nye prestene i hjel. I 1553 oppsto en katolsk bevegelse blant bøndene i Eidfjord, Hordaland. Den bredte seg til Ullensvang og Kin-sarvik. Bøndene nektet å betale avgifter til kirken hvis det ikke ble holdt gudstjenester «på gammelt vis».

Store folkemasser i mange deler av landet boikottet det nye presteskapet. Enkelte steder unnlot folk å vise seg i kirken til luthersk gudstjeneste. Nyfødte ble ikke båret til dåpen. Unge unnlot å vie seg i kirken. Ingen prest ble tilkalt når noen lå for døden. Tiende til kirke, prest og konge ble nektet utbetalt. Kirkebygninger og prestegårder forfalt, fordi folk nektet å bidra til vedlikehold. Katolske kalker, messebøker og bibler ble oppbevart på hemmelige skjulesteder av trofaste katolikker. Når superintendenten – den lutherske biskopen – kom på visitas, var kirkerommet glissent besatt. I Eidsberg, Østfold protesterte en bonde mot prestens preken under gudstjenesten. Han fikk en klekkelig bot som straff. I Tveit kirke på Sørlandet ble korsveien fjernet fra kirkerommet av en nidkjær prest. Bøndene erstattet de 14 korsvei-bildene med store steiner som de satte i en ring utenfor kirkebygningen og gikk mediterende korsveien som før uten at presten visste om det. Den lutherske presten Peder Claussön Friis klager så sent som i 1606 over at mange på hans kant av landet «endnu bede Gud der om, adt den gamle Thro og Paffue-lærdom (pavelærdom) måtte komme igjen.» Folk protesterte rasende når kultbilleder av helgener og jomfru Maria og hellige gjenstander ble kastet ut av katedraler og sognekirker, og når de vakre veggmaleriene forsvant under et tykt lag av hvit kalk.

I 1555 ble to bønder brent levende på bålet, fordi de oppfordret sine sambygdinger til å tjene og minnes Maria på lørdagene. I 1573 ble Ingeborg Kjeldsdatter dømt til hudfletting (pisking), fordi hun forkynte sin tro på den hellige jomfru Maria. Der forholdene var gunstige, drog folk ut i skogen eller opp i fjellet for å holde sine religiøse andaktsøvelser der. I smug drog de også på pilegrimsferder til de gamle valfartsstedene. Til Røldal kirke i Odda – med sitt undergjørende krusifiks – valfartet nordmenn like til 1835. Da ble valfarten forbudt. Pilegrimsferdene til Hellig Olav i Nidaros fortsatte langt ut i reformasjonsårhundret. Som tidligere nevnt var hans kostbare helgenskrin sendt til Danmark. Nå lå han i det innerste treskrinet, som ble lagt i en åpen grav. Nordmenn fortsatte allikevel med sine valfarter til Hellig Olavs grav. Danskekongen ble oppbrakt over at dette «hedenske avguderi» var så seiglivet. Så i 1568 sendte han 3 riksråder til Trondheim. De sørget for at graven ble kastet igjen for at ingen lenger skulle vite hvor han lå.

Katolske fremstøt

Så sent som i 1622 finnes det en rapport i Propagandakongregasjonens⁴¹ arkiv i Roma som forteller at mange norske kvinner og menn rodde over Nordsjøen – endog før vinterstormene hadde lagt seg – til de spanske Nederlandene for å oppfylle sin påskeplikt (skrifte og mottagelse av den hellige kommunion). Andre kilder beretter om en mann som vandret til fots fra Trondheim til Fredrikstad for å ta del i en «illegal» messe. Det later altså til at den katolske tro har vært levende i Norge i flere hundre år etter reformasjonen. Savnet var nok størst når det gjaldt katolske prester. Etter at de gamle var døde, ble det forbudt for katolske prester å oppholde seg i landet.

Det ser ut til at særlig Tønsberg og distriktet rundt byen har vært et sentrum for motreformatoriske tiltak på 15–1600-tallet. En kar med navn Laurids Nielsen – bedre kjent i Norden som Klosterlasse – ble født i Tønsberg i 1538. Etter skolegang i Norge drog han til Leuven (i nåværende Belgia). Her ble han tatt opp i Den katolske kirke, studerte så teologi og trådte inn i Jesuittordenen i 1564. Av sine ordensforesatte ble han først sendt til Tønsberg, hemmelig forkledd som handelsreisende. Han slo seg ned i Tønsbergområdet og virket hemmelig som prest i Vestfold. Han skapte et katolsk sentrum i dette området med virkninger henimot 60 år etter sin død.

Oppholdet i Norge ble kort. De kirkelige myndigheter i Roma beordret ham til Sverige. I Stockholm opptrådte han forkledd som luthersk prest. Snart høstet han beundring blant det svenske presteskapet for sitt kjennskap til kirkefedrene og Luthers skrifter. Svenskekongen Johan III grunnla en teologisk høyskole på Gråmunkeholmen med Klosterlasse som rektor og hovedprofessor. Først doserte han over felleskristne sannheter. Etter hvert ledet han tilhørerne inn på tankebaner som er typisk katolske. I Stockholm bygde han et hemmelig vervesenter, hvis formål var å overtale unge, dyktige menn til å studere ved jesuittkollegene i Braunsberg, Vilna, Olomouc og Collegium Germanicum i Roma. Her kunne de utdanne seg til undergrunnsprester med senere pastoralt virke i hjemlandet. Etter flere års virke i det protestantiske Sverige ble Klosterlasse avslørt og utvist av landet. Aldri brøt han kontakten med sine landsmenn. Norske studenter med katolske sympatier dro over til Sverige, fikk kontakt med Klosterlasse og ble hemmelig videresendt til jesuittenes læresteder – sammen med en rekke studenter fra Sverige og Finnland. Da Klosterlasse selv ble professor i Braunsberg, kunne han ta seg ekstra godt av de skandinaviske studentene. Vi kjenner navnene på 19 studenter fra Norge. De kom fra landets beste familier. Noen

41 Den sentrale ledelse for Den katolske kirkes samlede misjonsvirksomhet.

konverterte. Enkelte av konvertittene ble presteviet og sendt til Norge som undergrunnsprester.

En av dem var Jakob Hjort, sønn av en luthersk prost. Da han kom tilbake til Norge ga han seg ut for å være luthersk prest og fikk stilling som sogneprest til Onsøy nær Fredrikstad. Samtidig som han bekledd denne stillingen, oppsøkte han dem som holdt fast på den gamle troen, og leste i det skjulte messe for dem. Dette skjedde kort etter år 1600. Hermann Hanssøn Ring, student og senere presteviet i Braunsberg, ble sogneprest i Nes kirke på Hedmark, Peter Alphaeus ble straks etter hjemreisen lærer i Larvik. Flere navn kan nevnes.

Deres dobbeltroller ble avslørt i 1613. Stevning ble uttatt på Akershus. Alle ble dømt til å miste sine kall og embeter. Videre ble de fradømt midler og formue samt odel og arv. Så ble de landsforvist med beskjed om at de ville bli henrettet hvis de noensinne viste seg i Norge åpent eller hemmelig.

Denne straffesaken satte et støkk i lutherske geistlige og verdslige myndigheter. Kongen forbød studenter å studere ved jesuitterkollegiene i utlandet. Samtidig økte den ideologiske kamp mot katolisismen. Det var fra 1616 og fremover at kirkelyden etter den lange prekenen ble forpliktet til å overvære en ekstra halvtime med luthersk katekese.

Men slaget for motreformasjonen var ennå ikke tapt. I 1622 ble Propagandakongregasjonen opprettet i Roma. En nordmann med navn Johan Martin Rhugius dro – støttet av de hemmelige katolikkene i Tønsberg-området – til de spanske Nederlandene. Han studerte til katolsk prest i Leuven, og kom etter prestevielsen i kontakt med Propagandakongregasjonen. De sendte ham i hemmelig oppdrag til Norge. Her fikk han kontakt med sin onkel som var luthersk sogneprest i Sem like ved Tønsberg og hemmelig sympatisør av katolisismen. I hans prestegård bygget Rhugius opp et katolsk propagandasenter. Han fikk kontakt med de gammeltroende i området, betjente dem med messe og sakramenter og søkte også å vinne andre for den katolske tro. Etter noen års virke måtte også han forlate landet.

Å arbeide som katolsk prest i Norge skulle bli stadig farligere. I 1624 ga kong Christian IV en lov som forbød munk og jesuitter under dødsstraff å innfinne seg i landet. Straffes skulle også de som ga dem husly. Men katolsk nærvær skulle ikke helt utebli.

Christian IV trengte fremmede matroser til sin flåte. I 1646 utsteder han et Toleranse-edikt, som gir fremmede matroser tillatelse til privat og offentlig å utøve den katolske religion på tre steder. Nemlig Gamlebyen ved Christiania, Nordnes ved Bergen og i Christiansand. Men det presiseres uttrykkelig at dette bare gjelder utlendinger. Hvis en av landets egne deltar, har de forbrutt sin odel og arv.

Katolsk nærvære på 16- og 1700-tallet

I 1622 ble en luxemburger med navn Johan Caspar de Cicignon, innsatt som kommandant på Bergenshus festning. Han steg til berømmelsens tinder ved sine krigsbragder og oppbygging av de norske forsvarsverkene. Cicignon var en dypt troende katolikk. Takket være sin popularitet og umistelige nærvær i landet fikk han tillatelse til å ha sin egen katolske huskapellan og en katolsk feltprest for sine utenlandske leiesoldater. Han sørget for at jesuitter bekledd disse stillingene. En av disse skal ha sagt at det norske folks karakter var god og at den gamle tro fortsatt var aktet.

Den siste katolske virksomhet i Norge fant sted i forbindelse med en astronomisk hendelse. Den 3. juni 1769 skulle planeten Venus passere solen, noe som ikke skjer så ofte. Best egnet for vitenskapelige observasjoner var Nord-Europa. En jesuittpater, Maximilian Hell, kjent som fremragende astronom, og hans ordensbror og assistent Johan Sainovics fikk tillatelse av den dansk-norske konge Christian VII til å reise gjennom Norge helt opp til Vardøhus. I Trondhjem holdt de med tillatelse fra de militære myndigheter og byens religiøse autoriteter messe for de katolske leiesoldatene i byen. Messer med forutgående skriftemål ble holdt i den gamle Erkebisppegården. 135 soldater, deriblant noen sivile mottok sakramentene. Vel fremme i Vardøhus feiret de daglig messe, men nå privat.

Når fikk den lutherske bekjennelse gjennomslag i Norge? Et innfløkt problem! Formelt sett ble nordmenn luthersk-evangeliske ved reformasjonen i 1537. Men siden dette skjedde ved et voldelig kupp utenfra kan det ikke umiddelbart ha omformet sinnene i det indre. Folk har et godt stykke inn på 1600-tallet protestert mot nyordningen og tenkt katolsk. Men den seige misjoneringen til det lutherske presteskapet, som gikk hånd i hånd med fordømmelse av all «papisme» måtte over tid få resultater. Særlig i byene må luthersk tanke etter hvert ha invadert sinnene. Men på landsbygden og i de bortgjemte daler har mye katolsk spiritualitet overlevd i form av tradisjoner, dikt, bildende kunst. Særlig har Olavstradisjonen vært seiglivet,

ja, nærmest uovervinnelig. For ca. 40 år siden ga jeg konvertittundervisning til en eldre gårdbruker i Nord-Trøndelag. Som barn hadde han sittet ved bestefars føtter og lyttet til alt han fortalte fra gamle dager. Under hele undervisningen hadde jeg en merkelig følelse av at alt jeg sa, satt han inne med fra før. Slike og lignende opplevelser har gitt meg sterke anelser om at strømninger av katolisisme – kanskje ubevisst – rører seg i folkedypet. Den kollektive hukommelse rekker langt lenger enn den individuelle.

Etterord

Jeg regner meg selv som økumenisk interessert og aktiv. Det jeg her har skrevet kan virke antiøkumenisk. Det var ikke min intensjon. Til mitt forsvaret kan jeg opplyse at kildematerialet til dette innlegget hovedsakelig er hentet fra to protestantiske teologer. Til dem som vil sette seg grundigere inn i denne epoke av norsk historie, vil jeg anbefale disse:

Dr. theol. & philos. Oskar Garstein: *Den katolske kirke i Norge* (s. 85–41), Aschehoug, Oslo 1993

Karl Gervin: *Det store bruddet*, Andresen & Butenschøn, Oslo 1999

Del 4. Tiden etter 1814

Den etterreformatorske tid var for Norges vedkommende preget av intoleranse. Den danske enevoldskongen Christian V bestemte i 1687 at bare den evangelisk-lutherske religion skulle være tillatt i Norge. Under opplysningstiden på 1700-tallet var religionsfrihet en fanesak for de liberale i Europa. Denne holdning nådde den norske embetsstand.

Etter Kielfreden i 1814 ble Norge løsrevet fra Danmark og inngikk etter mye politisk rabalder en personalunion med Sverige. I samme år ble Norges Grunnlov forfattet på Eidsvoll.

Flertallet av Eidsvollsmennene var preget av opplysningstidens idealer og var for religionsfrihet. Samtidig har de forstått hvor viktig det var for landets enhet og selvstendighet at hele folket tilhørte den samme kristne bekjennelse. Denne siste overbevisning seiret på bekostning av religionsfriheten. I grunnlovens paragraf 2 leser vi:

«Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De indvaanere, der bekjenner seg til den, ere forpligtede til at opdrage sine Børn i samme. Jesuitter og Munkeordener maae ikke taales. Jøder ere fremdeles udelukkede fra adgang til Riget.»

Utviklingen frem til full religionsfrihet skulle ta 150 år. Det var særlig Den katolske kirkes frie religionsutøvelse striden skulle dreie seg om.

I 1842 ønsket den franske generalkonsul i Oslo å døpe sin datter katolsk. Den svensk-norske konge Karl Johan ga sin tillatelse til dette. En prest som virket i Sverige, Gottfried Ignatius Montz, kom til Christiania (Oslo) for å forrette dåpen. Samtidig leste han en husmesse i generalkonsulens hjem. Omtrent 60 katolikker var til stede. Denne oppmuntrende begivenhet ga den lille flokk katolikker blod på tann. De søkte kongens tillatelse til å opprette en egen menighet i Christiania. Kongen rådførte seg med Kirkedepartementet og Det teologiske fakultet. Begge instanser ga et positivt svar, men foreslo flere restriksjoner. Ved kongelig resolusjon av 6. Mars 1843 ble det fastslått at katolikkene i Christiania kunne danne menighet med egen prest. Første påskedag, 16. april ble den hellige messe feiret i et provisorisk innrettet kapell.

Foreløpig gjaldt den kongelige resolusjon av 1843 som et tidsbegrenset privilegium kun for Christiania. Men i 1845 vedtok Stortinget dissenterloven, som ga religionsfrihet til dem «der bekjende sig til den christelige Religion, uden at være Medlemmer av Statskirken». Med denne loven var ikke lenger det katolske fremstøtet i Norge begrenset til kun å gjelde hovedstaden. Nå kunne det opprettes misjonsstasjoner overalt i Norge. Men først måtte Kirken etablere seg i Christiania. Her fulgte Kirken sitt vanlige mønster: Tro og Caritas hånd i hånd. St. Olavs Kirke ble bygget. Hospitaler drevet av ordenssøstre ble grunnlagt. Skoler for katolske skolebarn ble opprettet.

Den neste byen som stod for tur var Bergen. Fordommene mot katolisismen var sterkere her enn noe annet sted i Norge. Med utrettelig iver ble kollekter holdt i inn- og utland. I 1876 ble St. Pauls Kirke innviet. De få katolikker som bodde der fylte bare en tiendedel av den store kirken. Det viser hvilken optimisme som preget geistlige og legfolk på den tid.

Etter hvert ble det opprettet misjonsstasjoner i alle norske byer hvor det bodde noen katolikker, og alltid etter samme mønster: Kirke med preste-gård, hospital drevet av ordenssøstre og katolske skoler.⁴²

Misjonen i Norge var underlagt Propagandakongregasjonen i Roma. Kongregasjonen har ikke alltid vært fullt på høyde med forholdene i nord. Det viser den såkalte Nordpolmisjonen. Propagandakongregasjonen opprettet et prefektur⁴³ med sete i Alta i 1855. (På den tid eksisterte bare én katolsk menighet i Norge – St. Olav menighet i Oslo.) Det apostoliske prefekturet omfattet alle områder nord for Polarsirkelen: Finnmark, svensk Lappland, Kolahalvøya, Island, Grønmland, Færøyene og den nordlige del av Amerika. Senere ble nye landområder føyd til. Problemene viste seg å bli enorme. Her var jo ingen sammenheng verken geografisk, politisk eller kulturelt. I 1869 ble Nordpol-prefekturet oppløst.

---

42 I Tønsberg ble det først bygget et hospital – drevet av St. Elisabethsøstre – med et kapell beregnet både for søstre og byens katolikker. Misjonsstasjonen var den første tiden en filial under St. Laurentius i Drammen. Tønsberg ble skilt ut som egen menighet i 1934. Kirken ble vigslet i 1958.

43 I misjonsområder som er under oppbygging, blir området kalt et *apostolisk prefektur*. Det blir ledet av en *apostolisk prefekt* som står direkte under *propagandakongregasjonen* og paven.

Kirkelig administrasjon

De første årene med katolsk virksomhet i Norge skjedde med geistlig betjening fra Sverige.

- I 1869 ble Norge et apostolisk prefektur, ledet av en apostolisk prefekt.
- I 1892 ble misjonsområdet Norge opphøyet til et apostolisk vikariat⁴⁴ med en apostolisk vikar, kalt titularbiskop⁴⁵, som overhyrde.
- De lange avstandene mellom menighetene i vårt vidstrakte land gjorde det nødvendig med en administrativ oppdeling. I 1931 ble Nord-Norge med de tre nordligste fylker og Midt-Norge med Sør- og Nord-Trøndelag samt Møre og Romsdal utskilt som selvstendige kirkedistrikter. Den sydlige delen av Norge ble Oslo Apostoliske Vikariat.
- De to nordlige kirkedistrikter fikk i 1935 status som apostoliske prefekturer.
- 1953 ble Midt-Norge et apostolisk vikariat.
- 1955 ble Nord-Norge et apostolisk vikariat.
- 1979 ble Nord-Norge og Midt-Norges apostoliske vikariater opphøyet til prelaturer (stift) med biskop-prelater som overhyrder. Dermed stod ikke lenger Den katolske kirke i Norge under Propagandakongregasjonen og kunne ikke lenger betraktes som misjonsområde.
- Per mars 2011 er det ca. 85 000 registrerte katolikker i Norge – 1,7 prosent av befolkningen. Vi regner med at over 20 000 – trolig helst av uvitenhet – ikke har latt seg registrere.

Det religiøse klima

Folk i Norge var i begynnelsen velvillig innstilt til den katolske kirkes etablering i Christiania. De forstod vel den kongelige resolusjon mest som et frihetsbrev til utenlandske katolikker, som hadde slått seg ned i Norge, og de har vel trodd at katolsk virksomhet i landet også i fremtiden ville forbli et utenlandsk fenomen. Velviljen skiftet til frykt da nordmenn tok til å konvertere til Moderkirken. Verken leg eller geistlig hadde drømt om at Den

---

44 Når et *apostolisk prefektur* er blitt behørig etablert, blir misjonsområdet opphøyet til et *apostolisk vikariat*, som fortsatt er avhengig av *propagandakongregasjonen*, og den *apostoliske vikar* er pavens stedfortreder i sitt virkeområde.

45 En *apostolisk vikar* får *tittel* etter et tidligere bispedømme som er gått under.

katolske kirke nå tok mål av seg å vinne nordmenn tilbake til den katolske tro. Konvertittene måtte tåle mye motgang. Lutherske geistlige søkte å vinne dem tilbake til lutherdommen, og advarslene mot katolsk tro og praksis var kraftige. Katolske prester på sin side sparte heller ikke på kruttet. Utenlandske geistlige som arbeidet i Norge, var ikke klar over at kristendommen satt dypt rotfestet i den norske folkesjel. De var misjonærer som så det som sin oppgave å «rive nordmenn ut av det lutherske heresi.» Nordmenn flest på den annen side av konfesjonsgrensen var spekkfulle av fordommer mot alt som smakte av katolsk tro og praksis. Skrekkhistorier og løgner hadde i tre hundre år med protestantisme på eventyrs vis vandret fra Tyskland over Danmark til Norge. Den norske kirkes voldsomme angrep på katolsk fremvekst må vel best forstås som angstbitersk forsvar for egen bekjennelse. Tonen var ufordragelig på begge hold. Økumenikk⁴⁶ var et ukjent begrep.

Først etter 2. Verdenskrig tok de første økumeniske spirer til å gro frem mellom katolikker og protestanter. Overalt i Europa hvor krigen hadde herjet, møttes medlemmer av ulike kristensamfunn ved fronten og i fangeleirene – altså ikke lenger på kjølig akademisk avstand, men i eksistensiell nød og angst. De troende åpnet seg for hverandre. Fortrolige samtaler ble ført. De fortsatte i små grupper også etter krigen. Det skjedde også i Norge.

Det økumeniske gjennombruddet kom først med Det annet Vatikankonsil⁴⁷. Det forandret mye på Den katolske kirkes forhold til «de i troen adskilte brødre.» Den etterreformatoriske triumfalistiske – apologetiske og polemiske – tonen vek nå for større toleranse og gjensidig forståelse. For medlemmer av Den norske kirke har utenlandsreiser, lesning av katolsk litteratur og omgang med katolikker i nabolaget betydd mye for endret forståelse. Også det vellykkede pavebesøket i 1989 har bidratt til å sette Den katolske kirke på kartet i folks bevissthet. Særlig i denne forbindelse bør våre katolske ordenssøstre nevnes.

Katolske søstre – apostoliske og monastiske ordenssamfunn

Prestene – særlig før siste verdenskrig – kunne lett bli isolert fra det folkelige liv utenfor sine menigheter. Søstrene derimot nådde ut til alle ved å pleie pasienter fra vidt forskjellige samfunnslag. De hadde ikke lov til å drive katolsk propaganda i sine sykehus, men deres liv i bønn og arbeid har

---

46 Samtaler og samarbeid mellom representanter for ulike kristne konfesjoner.

47 Et kirkemøte holdt i Roma fra 1962 til 1965.

gjort nordmenn fortrolig med de beste sider av katolsk fromhetsliv. Vi skiller mellom apostoliske og monastiske ordenssamfunn. De apostoliske har et utadrettet kall og driver alle former for karitativt arbeid og skolevirksomhet. Begge virksomheter blir befruktet av et rikt bønneliv. De monastiske ordenssamfunn har bønningen som sitt kall. Deres stille liv i bønn og meditasjon krever isolasjon fra den ytre verden, men som religiøse kraftsentre påvirker de omgivelsene også utenfor «klosterets murer». Innad i klosteret produserer de visse artikler, som blir solgt. Så de er selvbergende.⁴⁸

Den sosiale nød som hersket i Norge på 1800- og første halvdel av 1900-tallet førte til at de apostoliske søstre har vært i flertall. Som i Europa forøvrig var det i Norge stor mangel på sykehus. Søstrene bygget hospitaler og drev hjemmesykepleie – ofte under kummerlige forhold og i konstant pengemangel. Søstrene har vært for beskjedne til å lage blest om egen virksomhet. Det er forskning i ettertid som har trukket frem i lyset deres ukuelige pågangsmot og selvutslettende offervilje i tjeneste for syke og nødlidende. I kvinneemansipasjon lå de forut for sin tid. Her var sterke kvinnelige ledere som kunne tale, ja endog sine egne kirkelige overhyrder midt imot når situasjonen krevde det.⁴⁹

Verdensprester og ordensprester

Katolske prester i Norge etter 1843 har hovedsakelig vært verdensprester (sekularprester).⁵⁰

Etter at forbudet mot munkeordener ble opphevet i 1897, har en rekke or-

---

48 I 2011 fins fire kontemplative klostre i Norge: Dominikanerinnene på Lunden, Oslo; Cistercienserne på Tautra og Munkeby (nord for Trondheim); Karmelittnonnene i Tromsø.

49 Apostoliske søstersamfunn som i ulike tider har arbeidet i Norge (alfabetisk rekkefølge): Antoniussøstre, Birgittasøstre, Carl Borromeussøstre, Dominikanerinner ved Katarinahjemmet i Oslo, og i Mariaklosteret i Bodø, Eukaristisøstre, Franciskus Xaveriussøstre, Fransiskanere, Hellige kors søstre, Jesu Små søstre, Mariadøtre, Missionaries of Charity, Missionaries of the Holy Trinity, Sta Klarasøstre, St. Elisabethsøstre, St. Josephsøstre, Vår Fruesøstre. (Vi har ett sekularinstitutt i Norge: St. Bonifatius” Institutt, Levanger.)

50 En gyldig vigslet prest som ved ordinasjonen avlegger løfte om å leve i sølibat og arbeider under en prefekt eller biskop(prelat).

densprester⁵¹ virket i Norge⁵². (Jesuittene fikk tilgang til Norge først etter 1956.) Våre prester av begge kategorier ble hovedsakelig rekruttert fra land i Europa og andre verdensdeler. Mangfoldet av geistlige har betydd en berikelse for Den katolske kirken i Norge. Hver prest tar med seg religiøs rikdom fra eget land og omplanter den på norsk jord. Selv om de fleste av våre prester er av utenlandsk opprinnelse, har vi hatt en rekke norske kall. En god del av våre verdens- og ordensprester er norskættet. Sett i forhold til det samlede antall katolikker har norske kall vært relativt stort. (Det samme kan sies om ordenssøstrene.)

Legfolket

Våre første katolikker på midten av 1800-tallet var utlendinger som hadde slått seg ned i Norge. Etter hvert som disse fikk norskfødte barn og antall konvertitter økte, ble våre menigheter sterkt norskpregede og var det helt opp til 1970-årene. Så fulgte innvandringsbølgene som endret det nasjonale bildet sterkt. I 1974 begynner de chilenske flyktningene å komme. 1975 følger vietnamesiske flyktninger. 1976 opplever vi en sterk økning av filippinske innvandrere. I 1982 kommer polske flyktninger til landet.⁵³ – Det nasjonale mangfold har beriket våre menigheter, men også stilt utfordringer til begge parter. Norske katolske menigheter har sett det som sin oppgave å ta imot trosfeller fra andre land og kontinenter med vennlig gjestfrihet, gitt dem sjanse til å presentere sin kultur – matlaging, dans, sang – under kirkekaffen eller ved menighetsfester. Innvandrerne på sin side har forstått faren ved å flykte inn i isolasjonen eller ved å foretrekke assimilering; altså kutte ut fortiden i hjemlandet og bli norsk for enhver pris. Integrering har vært det forløsende stikkordet: Bevare roten og stammen fra hjemlandet for så å innpode nye grener fra norsk kultur og samfunnsliv. Det har langt på vei lyktes. Våre menigheter er blitt inkluderende og multinasjonale. For å nevne et eksempel: I 1993 var det 140 forskjellige nasjoner i St. Olav menighet, Oslo.

---

51 En prest som har lovet å leve i fattigdom, kyskhets (sølibat) og lydighet mot sine ordensforesatte.

52 Fra 1897 og til i dag har følgende ordensprester virket i Norge (alfabetisk rekkefølge): Benediktinere; Cisterciensere; Dominikanere; Fransiskanere; Jesuitter; Jesu Små Brødre; Marister; Misjonærer av den Hellige Familie; Oblatfedre; Picpuspatrene; Redemptorister; Salettinere.

53 Se forøvrig: www.katolsk.no under «statistikker».

Foreningslivet

Våre menigheter har fra første stund forstått hvor viktig samhold er – det å oppleve det katolske fellesskap i og utenfor gudstjenestene. Å holde ut som katolikk alene er vanskelig. Noen har måttet leve i ensomhet og har vist heroisk utholdenhet, eller falt fra. I de første årtier var trykket fra protestantisk hold stort. I de siste femti år har smitteeffekten fra et sekularisert, langt på vei avkristnet samfunn, vært den viktigste årsak til frafall. De fleste har forstått hvor viktig fellesskapet er for å overleve som katolikk. Kirkekaffen har vært møtestedet for mange. Andre har funnet samhold og styrke i lag og foreninger – ikke som passive mottagere, men aktive deltagere. Navn og struktur til våre foreninger for barn, unge og voksne har variert opp gjennom årene, men målsetningen har vært den samme: Å dele Kirkens tro og liv i fellesskap. Det har for mange tatt brodden av den ensomhet en katolikk lett opplever ved å leve i en diasporasituasjon.⁵⁴ Katolske foreldre har forstått hvor viktig det er å sende sine barn og ungdommer til leirer. Tilbudene har vært og er mange. Blir bare en ungdom «bitt av leirbasillen», er faren for frafall langt mindre. Katekesen for barn, unge og voksne engasjerer en stab av frivillige, særlig etter at intensivundervisningen ble innført. Relativt få har meldt seg ut av Kirken i årene vi har skildret, men tallrike er de som har glidd inn i religiøs likegyldighet, blitt passive og oppgitt all katolsk praksis.

Utadrettet virksomhet

Våre foreninger har ikke vært bare innadrettet. De har – særlig etter Det annet Vatikankonsil – også virket utad. Katolsk Forum og lignende initiativer presenterer Kirkens ansikt utad i samfunnet og tar del i debatter om etiske, religiøse og ideologiske emner som er oppe i tiden. Særlig bør nevnes Caritas Norge, som i en årrekke – med innsamlede beløp fra menighetene – har arbeidet for å avhjelpe nøden i U-landene. I samme åndedrag skal caritasgruppene i de enkelte menighetene hedres. Deres medlemmer virker også lokalt blant trosfeller. Og la oss for enhver pris ikke glemme Fransiskushjelpen, som tar seg av syke, gamle og døende i hovedstaden. Den har høstet ros i vide kretser. Våre fire katolske skoler: St. Sunniva, Oslo; St. Franciskus, Arendal; St. Paul, Bergen, og siden 2004 St. Eystein i Bodø, har ikke bare rekruttert katolske elever og gjort Kristus til sentrum i deres liv. Ikke-katolske foreldre har stått i kø for å få sine barn og ungdommer inn på våre skoler. Ved offentlige arrangementer, og særlig i økumeniske sammenhenger, har representanter for Den katolske kirke tatt del: Vi er med i Norges Kristne

---

54 Diaspora i kirkelig sammenheng: Land og områder hvor katolikker lever spredt, og – for skandinaviske land – i betydelig mindretall.

Råd. Siden mars 2011 er lederen en katolsk ordenssøster, sr. Else-Britt Nil- sen OP., og tar del i en økumenisk samtalegruppe på høyt teologisk nivå. Kirkebladet St. Olav, som sendes ut til alle katolske husstander i Norge, blir også lest av mange som ikke sogner til Den katolske kirke. Den katolske kirkes nettsted, www.katolsk.no, har helt siden starten i 1995 spilt en viktig rolle i nå ut med katolsk informasjon. Faktisk blir katolske røster lyttet til oftere enn vårt ringe antall kunne tilsi.

Konversjoner

Antall konvertitter på landsbasis har etter annen verdenskrig gjennom- snittlig ligget på ca. 100 årlig. Konvertitter kommer ofte fra et religiøst va- kuum og representerer derfor intet reelt tap for andre trossamfunn. Alle konversjoner er like verdifulle. Allikevel setter vi ekstra pris på konversjo- ner av kjente personligheter, fordi disse overgangene til Den katolske kirke får større ringvirkninger i offentligheten. Forfatteren Sigrid Undsets kon- versjon i 1924 og styrer av Voss Folkehøgskole, Lars Eskelands konversjon i 1925 bidrog til å sette katolisismen inn i norsk sammenheng. Tråder ble knyttet til norsk middelalder og trukket inn i vår tid. En rekke konversjoner av andre kjente kvinner og menn har bidratt til å gjøre Kirken kjent og re- spektert i vide kretser, selv om uvitenhet og fordommer fortsatt blomstrer i vårt lands avkroker.

«En håndfull utlendinger»

– et blikk på Den katolske kirke i Norge i nyere tid

Av sr. Anne Bente Hadland OP.

«Morgendagens kirke» var tittelen på en seminarrapport fra et møte på Mariaholm på begynnelsen av 1970-tallet. Seminaret samlet prester, ordensfolk og engasjerte legfolk i Den katolske kirke i Norge, og også andre nordiske land og Tyskland.

Temaet var hvordan løse de pastorale oppgaver stilt overfor utviklingen i Kirken i Norge. Det hadde i hele den vestlige verden vært en tiltagende avgang fra prestedtjeneste og klosterliv fra midten av 1950-tallet, og man forventet at antall prester og ordensfolk ville fortsette å gå ned, og at antallet katolikker ville stabilisere seg i takt med en aldrende befolkning.

Den katolske kirke i Norge var på dette tidspunkt så «norsk» som den ikke hadde vært før i etter-reformatorisk tid. Til og med messen var på folkespråket. Men ikke før hadde man begynt å venne seg til tanken, så snudde det. Bildet forandret seg totalt. I dag er vi en håndfull etnisk norske katolikker i et hav av mennesker med annen kulturell og språklig bakgrunn. I våre menigheter feires det messer på språk fra alle kontinenter. Etnisk norske utgjør ca 10 % av det samlede antall katolikker i Norge. Det skal vi ikke beklage.

Jo, forresten – vi kan beklage at vi mister oversikten i våre stappfulle kirker, og ikke ser de som ikke kommer lenger – de vi gikk til førstekommunion eller i konvertittundervisning sammen med. Vi kan beklage at høsten er så stor og arbeiderne så få at vi ikke rekker å gi våre innvandrede prester og ordensfolk tilstrekkelig tid til å forberede seg til tjenesten på et fremmed språk og i en fremmed kultur før de kastes ut i arbeidet i våre menigheter. Men vi kan ikke beklage den rikdommen det er å tilhøre en verdenskirke, et universelt fellesskap som favner så vidt og så mange, selv om det byr på utfordringer.

Våre menigheter har i løpet av de siste 30 år totalt skiftet utseende. Prester og ordensfolk også. Det har jo alltid vært slik at prester og ordensfolk har fulgt sine egne landsmenn hvor de har forflyttet seg – slik har det seg at mens majoriteten for 40–50 år siden kom fra Nederland og Tyskland, kommer de nå fra Polen og Vietnam. Ikke noe rart i det, altså. Men stikk i strid

med arbeidshypotesene på 70-tallet er det vekst i kall, vekst i antall katolikker. Vi lever i Norge i dag i en ung kirke. En medbror i dominikanerordenen som var ung bror på 70-tallet, sa en gang at han aldri hadde trodd at han skulle komme til å bo sammen med unge brødre igjen. Nå er han eldst i sitt fellesskap sammen med bare yngre brødre. Og hva ordensliv i Norge angår har det de siste 20 år vært flere nye grunnleggelser enn i de første 70 år av Kirkens nyere historie til sammen. Mens søstrene tidligere kom fra det europeiske kontinent – Polen, Tyskland, Nederland – kommer de i dag fra Filippinene, Vietnam, India, Mexico og USA.

Det snakkes og skrives mye om globalisering. Vi er kalt til å «leve» den, i våre menigheter, i våre fellesskap. Våre menigheter befinner seg som samfunnet forøvrig, i smeltedigelen. Det er umulig å si hvem katolikkene her til lands kommer til å være i neste generasjon. Men i motsetning til samfunnet omkring oss så har vi som kirke i hvert fall det fortrinn at vi har Én som samler og forener på tvers av raser og nasjoner, og som evner å angi retningen, nemlig Kristus.

Sluttord

Det er et fascinerende studium å sette seg inn i norsk katolsk kirkehistorie – fra det første misjonsårhundre frem til vår tid. Som overalt hvor mennesker ferdes, stifter vi bekjentskap med individer og institusjoner som streber etter de høyeste kristne idealer og andre som svikter på halvveien. På den åndelige valplass vil noen seire og andre falle. Dommen hører Herren til.

For meg står det fast at uten Den katolske kirkes liv og virke i landet, ville Norges historie fortonet seg annerledes, kanskje mindre europeisk, men sikkert fattigere på religiøse og kulturelle verdier.

Kilder

- Den katolske kirke i Norge*. Aschehoug 1993 s.145–491.
- Albert Raulin OP: *Arv og fornyelse*. St. Olav Forlag 1976.
- K. Kjelstrup: *Norvegia Catholica*. Det Apostoliske Vikariat 1942.
- Else-Britt Nilsen OP: *Nonner i storm og stille*. Solum Forlag 2001.
- Annelise Knutsen og Guro Waksvik: *Klosterliv*. Genesis Forlag 2000.
- Jorunn Kristvik Risholm: *St. Carl Borromeussøstrenes liv og virke i Kristiansund 1934–71*.
Semesteroppgave, Historisk Institutt, Trondheim 1995.
- Sr. Maria Nada av Inkarnasjonen OCD: *Den katolske kirke i Nord-Norge fra 1932*. Vår Frue menighet, Tromsø 1994.
- Søstrene i Lunden kloster: *7. juni 1951, 1959–1984 Lunden Kloster*

ISBN 978-82-998900-0-7 (trykt)
ISBN 978-82-998900-1-4 (digital PDF)